

KADINLARIN YOKSULLUĞU YAŞAMA BİÇİMLERİ : YAPABİLİRLİK VE YAPABİLİRLİKTEN YOKSUNLUK

Filiz KARDAM *
İlknur YÜKSEL **

Bu çalışmada düşük sosyo-ekonomik gruptaki kadınların yoksulluğu algılamaları, yoksullukla ilgili tecrübeleri ve yaşam stratejileri Amartya Sen'in 'yapabilirlik yaklaşımı'ndan yararlanılarak analiz edilmiştir. Makalenin amacı, temel kapasiteleri ve yaşam deneyimleri farklılık gösteren kadınların yoksulluğu yaşama biçimleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarırken, gelir ve tüketimin yanı sıra maddi olmayan kaynakları ve olanakları da ele almaktır. Çalışmada, Ankara'da düşük gelir grubunda yaşayan 40 kadın ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşülen kadınların evleri ve çevreleriyle ilgili gözlemlere ek olarak yoksulluğu önleyici programlara sahip bazı kurumlardan da bilgi edinilmiştir.

Ingrid Robeyns tarafından geliştirilen yapabilirlikler listesi kadınların hayat hikayelerinin analiz edilmesinde temel bir çerçeve olarak kullanılmış ve yoksulun yoksulu olan kadınların yaşadıkları en belirleyici eşitsizlikler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Yapılan analiz sonucunda yoksulluğu yaşayan kadınlar, yoksullukla ilgili yaşadıkları süreçler ve geliştirdikleri yaşam stratejileri açısından üç gruba ayrılmıştır. Değerlendirmeler, yoksul kadınlara yönelik çalışmalar yürüten kuruluşlar ve STK çalışanları için yararlı olabilecek bazı ipuçları da sunmaktadır.

1. GİRİŞ

Kadın yoksulluğu kavramının kullanılması ve kadın yoksulluğuna yönelik araştırmaların artışı 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra özellikle 1980'lerden itibaren gündeme gelen bir konu. Öte yandan, kadın yoksulluğunun kendisi yeni bir olgu değil; 20. yüzyılda gelişmiş ülkelerde yapılmış bazı araştırmalar yoksulluk yardımı alanların çoğunluğunu kadınların oluşturduğunu gösteriyor (Alcock, 1997,135).

Ancak kavram 1970'li yıllardan itibaren özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde kadın hane reislerinin sayısının artması ve kent içinde enformel sektörde çalışmaya başlayan kadınların oranındaki artışlar nedeniyle gündeme gelmeye başladı. 1980'lerden sonra ise özellikle Latin Amerika ve sahra-altı Afrika gibi ülkelerde uygulamaya koyulan yapısal uyum politikaları sonucunda yaşanan ekonomik krizlerin ardından yürütülen birçok araştırma da kadın yoksulluğunu ölçmeye yöneldi. 1990'lı yıllardan itibaren çok sayıda ülkede uygulanan makro ekonomik politikaların sonuçları nedeniyle de artan yoksulluğu önlemek amacıyla uluslararası düzeyde gündeme gelmeye/getirilmeye başlayan yoksulluk çalışmalarında kadın yoksulluğu daha çok incelenmeye başlandı (Şenses, 2001; Bridge,2001).

Bu çerçevede, toplumsal cinsiyet ve yoksulluk tartışmalarında 'yoksulluğun kadınlaşması' kavramı kullanılmaya başlandı. Bu kavram, yoksulluğun artmasıyla orantılı olarak kadınların daha fazla yoksullaşması, kadınların yoksul kalma riskinin daha fazla olması ve araştırmalarda yoksulluğun kadınlar tarafından nasıl yaşandığına daha çok vurgu yapılması biçiminde, yani "görünmezlik", "toplumsal cinsiyet dengesi" ve "yoksulluğun yeniden kavramsallaştırılması" olarak ele alındı (Alcock, 1997,134). Kavramın yaygınlaştırılması ve uluslararası platformlara

* Doç. Dr. Çankaya Üniversitesi İktisat Fakültesi

** Ar. Gör. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü

taşınmasında, feminist hareketin, kadınların ev-içi yaşamla ilgili yoksunluklarını ve onların ev-içinde ücretsiz yaptıkları işleri görünür hale getirme çabalarının rolü büyük olmuştur. İşin pratiğe yansıyan yanı ise yoksulluğun kadınlaşması kavramının bir taraftan yoksulluk analizlerinde popüler hale gelirken, bir taraftan da yoksulluğun ortadan kaldırılması stratejilerini etkilemesi ve sonuçta yoksullukla mücadele programlarının kadınları hedef almaya, onların bu mücadeledeki rolüne önem vermeye başlamalarıdır (Çağatay, 1998, 2).

Dünyadaki gelişmelerin bir yansıması olarak Türkiye’de de yoksulluk konusundaki akademik çalışmaların ve yoksulluğun önlenmesi konusunda yürütülen programların artmasına rağmen (Dumanlı,1996; Erdoğan G.,1997; Dansuk,1997; Ecevit Y, Erman T. ve diğerleri,1999; Ayata S, 2002; Işık O., Pınarcıoğlu M, 2002; Buğra-Keyder, 2002, Erdoğan N.,2002, Özdek Y (ed) 2002; TİHV, IHD, 2003) özel olarak kadın yoksulluğu konusuna odaklanan çalışmaların henüz sınırlı sayıda olduğunu söyleyebiliriz.

Literatürde yoksulluk ve kadın yoksulluğu kavramları daha çok ülkeler arası, kıtalar arası ve ülke içindeki farklılıkları göstermek amacıyla çeşitli ölçütler kullanılarak değerlendiriliyor. Yaygın biçimde ‘mutlak’ ve ‘görelî’ yoksulluk kavramlarını kullanarak yoksulluğu ölçmek amacıyla yürütülen araştırmalarda hanelerin gelir düzeyi ve sahip oldukları maddi varlıklar üzerinden hesaplanan endeksler kullanılıyor. Bu yazının konusu kadın yoksulluğunu ölçmek olmadığından, ölçümlere ilişkin farklı yaklaşımlardan bahsetmeyeceğiz¹. Kadın yoksulluğunun gündeme gelmesinden itibaren altı çizilen üç noktanın da, yoksulluk çalışmalarının başlangıcında olduğu gibi, daha çok ölçülebilir kategorilere indirildiği söylenebilir. Kadın yoksulluğu kavramı temel olarak,

- yoksul kadın oranının yoksul erkek oranından daha fazla olması
- kadınların yoksulluğu erkeklerden daha şiddetli yaşamaları ve
- kadın hane halkı reislerinin sayısının artması

kategorileri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak günümüzde, çeşitli ülkelerdeki yoksulluk araştırmalarının sağladığı ampirik veriler, artık hem yoksulluğun, hem de yoksulluk ile toplumsal cinsiyet ilişkisinin daha karmaşık analizlerini ortaya koymaktadır. Yoksulluk, niceliksel olmayan birçok boyutu da dikkate alarak çok boyutlu ve dinamik bir süreç olarak değerlendirilirken, yoksullara da, sadaka verilecek pasif kurbanlar olarak değil, ne kadar sınırlı olursa olsun ellerindeki maddi ve sosyal varlıkları harekete geçirmeye çalışan aktörler olarak yaklaşılmaktadır (Çağatay, 1998; Moser, 1996; Narayan, 2000).

Biz de kendi çalışmamızda, kadın yoksulluğunu, kadının toplumsal cinsiyet rolü gereği, erkekten daha farklı yaşadığı bir deneyim olarak tanımlarken, kadınların yoksunluklarını sadece maddi açıdan değil, insan hak ve özgürlükleri ve sosyal sermaye açısından da ele almaya çalıştık. Ayrıca, onların nelere sahip olmadıklarının/olamadıklarının yanı sıra nelere sahip olduklarına da bakarak, koşullarını değiştirebilmek için nasıl ve nelerden güç alarak mücadele ettiklerini anlamaya çalıştık.

1.1. ÇALIŞMANIN AMACI

2002 yazı sonunda Ankara’da dar gelirli ve yoksul kadınlar arasında bir araştırmaya başlarken esas kaygımız, yoksulluğu, kadınların kendilerinden dinleyerek anlamak ve hangi faktörlerden etkilendiğini tanımlayabilmek kadar, kadınların yoksullukla hangi koşullarda ve nasıl baş ettiklerinden çıkarak, temel gereksinimlerini saptayabilmek ve bu alanda yapılabilecek bazı güçlenme çalışmalarının ön fikirlerini, görüştüğümüz kadınların yaşam koşullarından çıkarak,

onlarla birlikte oluşturmak idi. Kadınların ve erkeklerin, toplumsal cinsiyet konumları gereği yoksulluğu da farklı algılayıp, yaşayacaklarından yola çıktığımız için, bu alanda karşılaştırmalı, yani hem kadınları, hem de erkekleri hedef alan bir çalışmanın gereğine inanmakla birlikte, araştırmanın ilk aşamasında kadınlar üzerinde yoğunlaşmayı tercih ettik. Erkeklerle de görüşmeye başlamış olmamıza karşın, yeterli bir sayıya ulaşmadığımız için burada değerlendirmelerimizi kadın görüşmelerinin bilgileri üzerinden yapacak ve kadınlar arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışacağız. Bu çalışmada, temelde yanıt aradığımız sorular şunlar olacaktır:

- Alt gelir gruplarında kadınlar yoksulluğu nasıl algılıyorlar ve yaşıyorlar?
- Yoksulluğu yaşayan kadınlar kendi aralarında hangi açılardan farklılık gösteriyor?
- Kadınların yoksullukla baş etme yolları nasıl farklılaşıyor?
- Kadınların baş etme yolları arasında özellikle enformel ağlar önemli bir rol oynuyor mu? Bu tür bir dayanışma kimlerle, hangi koşullarda, nasıl gerçekleşiyor?
- Yoksulluğun yaşandığı süreçte kadın kendisini, geleneksel rolü dışında bazı rolleri üstlenme durumunda buluyor mu? Ataerkil aile ilişkilerinin dışına çıkabiliyor mu? Hangi koşullarda?
- Kadınlar yoksullukla baş etme ve yaşamlarını iyileştirme konusunda umudu nerede görüyorlar?

1.2. METODOLOJİ

Çalışmamızda, yoksulluğu ölçmek, genellenebilir yoksulluk verileri toplamak veya şimdiye dek yoksulluk ve kadın yoksulluğu alanında varılmış sonuçları bir anlamda sınamak gibi bir amacımız olmadığı için daha dar bir alanda, az sayıda kadından derinlemesine bilgi toplamaya yöneldik. Yoksulluk sürecini, onu bizzat yaşayan kişiden, onu daha iyi tanımamıza olanak verecek uzunlukta bir sohbet ve yaşam hikayesi içinden daha iyi anlayabileceğimizi düşünerek niteliksel araştırma teknikleri, özellikle de derinlemesine görüşmeler ve gözlemler kanalıyla bilgi topladık. Hedef kitlemiz, alt gelir grubunda yer alan hanelerdeki kadınlar olduğu için görüşme yapacağımız kadınları alt gelir gruplarının daha yüksek oranda yaşadığı mahallelerden seçtik. Mahalle seçiminde M. Güvenç'in Ankara kenti için statü-gelir gruplarına göre belirlediği haritalardan yararlandık (Güvenç,M.,2001). Bu haritalarda daha çok alt gelir grubundakilerin yaşadığı kuşak olarak tanımlanan bölgenin hangi ilçenin, hangi mahallelerini içerdiğini saptayarak, görüşme yapmak istediğimiz kadınlara bu mahallelerdeki Toplum Merkezleri, muhtarlar ve diğer kişisel ilişkilerimiz kanalıyla ve bazı durumlarda da bir kadından diğerine bir çeşit 'kartopu yöntemi' kullanarak ulaştık. Görüşeceğimiz kadın sayısı sınırlı olacağı için, bekar genç kadınlar araştırma kapsamı dışında bırakıldı.

Bu şekilde ulaştığımız 40 kadın Altındağ, Mamak, Keçiören ve Yenimahalle ilçelerinin çeşitli mahallelerinden olup, sosyal-demografik bazı özellikleri Ek 1'de verilmiştir. Kadınların çoğu ile görüşme süresince yalnız kalabildik; bazı görüşmelerde ise ev koşulları gereği, çocukların bir kısmı, hanede yaşayan başkaları ya da bazen komşular kısmen bulundular. Görüşmelerin %70'ini kaydettik ve kaset kayıtlarını² çözdük; kadınlar çekindiği için kayıt yapılmayan görüşmeleri sadece görüşme notları üzerinden değerlendirdik. Görüşmelerde genellikle iki görüşmeci bulundu ve bir görüşmeci not alma sorumluluğunu üstlendi. Kaset kaydı yapıldığı durumlarda bile bir görüşmeci konuşulanlar üzerinde ve özellikle de görüşme ortamı, evin özellikleri, görüşmecinin tavırları, aile içi ilişkiler, komşularla ilişkiler gibi konularda gözlem notları aldı.

Veri toplama aracı olarak kadının yaşam öyküsünü, şu andaki koşullarını, geleceğe yönelik beklentilerini, nesnel ve öznel boyutları ile anlamayı hedefleyen oldukça kapsamlı bir görüşme kılavuzu kullandık. Kılavuzda, kadının yaşam koşullarını etkilediği varsayılan göç tarihçesi,

çalışma ve eğitim tarihçesi, ailesinin toplumsal konumu ve çocuklukta yaşadığı yaşamı, evlilik tarihçesi, eşinin çalışma koşulları, çocuklarının sağlık ve eğitim durumu, toplumsal ilişkileri, dayanışma ağları, tüketim biçimi, yardım kurumlarıyla ilişkisi gibi konuların yanı sıra, hayalleri, neler yapabildiğini ve yapabileceğini düşündüğü, toplum içinde kendisini ve ailesini nerede gördüğü gibi konular ele alındı. Elimizde bir görüşme yönergesi olmasına karşın, görüşme sırasındaki diyalogu soru-yanıt tarzında götürmemeye ve sorularımızı kadının anlattıkları çerçevesine oturtmaya, esnek bir düzen izlemeye çalıştık. Bu durum, zaman zaman görüşmecinin kendisini rahatsız eden bir konuda aşırı uzun konuşması sonucunda, diğer soruların sorulabilmesi için zaman ve sabır bırakmasa da çoğu kez, kadının iç dünyasını ve o dünya içinde odaklandığı noktayı, ruh halini iyi anlamamıza yol açtığı için de olumlu oldu.

Görüşmeler, on aylık bir zamana yayılarak yapıldı, ancak görüşmeler arasında geçen zaman bitirilmiş görüşmelerin gözden geçirilip, değerlendirilmesi, bir görüşme sırasında gündeme gelmiş bir konunun, önemli görüldüğü takdirde, ondan sonraki görüşmelerde de ele alınması gibi, niteliksel araştırmalarda bir avantaj sayılan esnekliğe ve veri toplama aracının zenginleştirilmesine yol açtı. Öte yandan, görüşme yaptığımız kadınların önemli bir bölümü ile görüşme bittikten sonra da ilişkimizin sürmesi, kısmen de olsa onların hayatlarını izlememize ve bize anlattıklarını daha kolay anlamlandırmamıza yol açtı.

Görüşme yapacağımız kişileri seçerken yukarıda belirttiğimiz ilk genel çerçeve dışında, bu kadınların hanelerinin, daha önceki yoksulluk çalışmalarının ortaya koyduğu bazı özelliklere sahip olmasına dikkat etmeye çalıştık. Bu açıdan, araştırmanın başlangıcında konuştuğumuz kadınların esas olarak, eşlerinin çalışıp/çalışmaması, kendilerinin hane gelirine katkılarına olup/olmaması, akraba desteğinin bulunup/ bulunmaması, hane reisinin erkek ya da kadın olması gibi hanenin ekonomik ve toplumsal özelliklerini etkileyen bazı faktörler açısından çeşitlilik göstermesini istedik. Bu kategorileri en başta hanede kimin gelir getirdiğine, hane gelirinin düzenliliğine ve aile dayanışmasının var olup olmamasını göz önünde bulundurarak belirlemeye çalışmış, burada, aile dayanışmasını da kadının ya da eşinin ailesinin haneye aynı ya da nakdi yardımları, ailenin kira vermeden eşlerden birinin ailesine ait konutta yaşaması, köyden düzenli olarak gelen yiyecek yardımları vb. destek türleri olarak geniş bir biçimde tanımlamıştık. Ancak, kategorileri bu ayrıntıda geliştirdiğimizde o kategorilere uygun özelliklere sahip hane kategorisi çok az olacağı için analiz açısından işlevsel olmayacağı düşüncesiyle, görüşme yaptığımız kadınları, yine hane geliri üzerinden beş kategoride toplayarak, her kategorideki kadının kendi içinde ne tür benzerlikler ve farklılıklar taşıdığını irdelemeye çalıştık. Hanedeki kadının yoksulluğu yaşama biçiminin ailenin yaşam standartlarından da etkileneceği düşüncesiyle hanede çalışan sayısı ve hane geliri temelinde belirlenen bu kategorilerde, gelirin tek kişi tarafından sağlandığı veya birden çok kişinin çalıştığı koşullar ile yalnız yaşayan kadınlar (hane reisinin kadın olduğu durumlar) ayrıştırılmıştı.

Analiz açısından pratik yarar sağlayacağını düşünerek geliştirdiğimiz bu kategorilerin, kadınların yoksulluğu nasıl yaşadıkları, neler yapabildikleri, durumlarını değiştirmek için harekete geçme gücünü nereden buldukları, hangi durumlarda ve neye dayalı olarak kendilerini güçsüz hissettikleri konusunda yeterince açıklayıcı ve ayrıştırıcı olmadığını gördük. Kuşkusuz kadının yaşadığı haneye asgari düzeyde de olsa bir gelirin girmesi ya da kadının kira ödemediği bir evi olması veya şu ya da bu biçimde bir sosyal güvenceye sahip olması, yani asgari düzeydeki maddi olanaklar bir başlangıç olarak önemli idi ve kadınların bir noktaya kadar kendilerini iyi hissetmelerine neden olabiliyordu. Ama bu durum, yani maddi olanaklar, kadınların yoksullukla baş etmek için güçlenmeleri anlamına gelmediği gibi, kadınların yoksulluk ve yoksunluğunu da yalnızca maddi olanaklarının yokluğu ile açıklamak mümkün değildi.

Sonuçta, benzer yoksulluk koşullarında yaşamaları kadınları birbirine tümüyle benzer

kılmadığı, benzer maddi koşullarına karşın bu koşulları ve kendilerini değiştirme yönünde farklı çabalar içinde oldukları (ya da hiçbir isteklilik duymadıkları) için onların yaşam koşullarını ve bunları değiştirme yönündeki çabalarını sadece maddi olanak ya da olanaksızlıklarla değerlendirmemek gerekiyordu.

Bütün bu nedenlerden çıkarak, her kadının kendi içinde bulunduğu durumu maddi kaynakların ve olanakların dışında kalan özellikleri de içerir biçimde, onun öyküsünü diğer kadınlarla ortak kılan veya ayırtıran boyutları kapsayacak bir analiz çerçevesi arayışına girdik. Bu analiz çerçevesi, bizim, her kadının kendi kapasite ve olanaklarını ve onları geliştirmesinin önündeki fırsat ve engelleri (seçim yapabilme özgürlüklerinin boyutlarını) görmemizi sağlamalıydı; kadınların hikayelerinin kesişme noktalarını, ortaklıklarını yakalayabilmemizi kolaylaştırmalıydı, yani kadınların bir birey (o kadın) olarak yaşadıklarının kadınlar (toplumsal cinsiyet özellikleri itibarıyla tüm kadınlar) olarak yaşananların bir parçası olarak gerçekleştiğini görebilmeliydik. Aynı zamanda, kadınların hangi alanlardaki kapasite ya da olanaklarının kendilerini en fazla engellediğini, hangi olanak ya da ilişkilerinin ise bir şeyler yapabilme gücü sağladığını ayırtılabilmeliydik.

Bu arayış bizi, Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımına (capability approach) götürdü. Amartya Sen'in yaklaşımı bize yukarıdaki beklentilerimize uygun bazda bir değerlendirme çerçevesi sundu. Bu çerçevenin, iktidar ilişkilerinin toplumsal cinsiyet temelinde ele alınacağı bir araştırmada niçin önemli olabileceğini ve ne tür kriterler geliştirilebileceğinin örneklerini Amartya Sen'in yaklaşımı konusunda teorik çalışmalar yapmış feminist araştırmacılar buldular. Kadınların yaşam hikayeleri, bize, Sen'in yaklaşımının içeriğini doldurma şansını verdi. Bu yaklaşımı nasıl uyguladığımız, yani nasıl bir analiz yöntemi kullandığımıza geçmeden önce Amartya Sen'in yaklaşımını ana hatlarıyla tanıtmayı, yöntemin yoksulluk ve eşitsizlikler araştırmalarında niçin önemli olduğunu belirtmeyi yararlı buluyoruz. Bunun yanı sıra, Amartya Sen'in yaklaşımından yararlanarak Batı toplumlarında toplumsal cinsiyet eşitsizliğini değerlendirmeye yarayacak bir 'yapabilirlikler listesi' geliştiren ve bu açıdan bize de esin kaynağı olan Ingrid Robeyns'in (2001,a,b; 2003) açıklamalarından da burada kısaca söz etmemiz gerekiyor.

2. AMARTYA SEN'İN YAKLAŞIMI ÜZERİNE

2.1. SEN'İN YAKLAŞIMININ ANLAMI

Amartya Sen dünyanın birçok tanınmış üniversitesinde, önemli iktisatçılardan ders almış, bu alanda katkısı olan birçok kişiyle çalışma şansı olmuş ve kendisi de önemli katkılar yapmış, bu nedenle de 1998'de Nobel Ödülü'ne layık görülmüş bir iktisatçıdır (Sen, *Autobiography*, 1998). Ancak, çok küçük yaşlarda ülkesi Hindistan'da yaptığı gözlemlerle başlayarak, yoksulluk, eşitlik/eşitsizlik, toplumsal adalet ve özgürlük sorunlarıyla her zaman ilgilenmiş bir bilim adamıdır. Bu çerçevede, kadın-erkek arasındaki eşitsizlikler ve toplumsal cinsiyet adaletinin sağlanması da teorik çalışmalarında can alıcı bir önem taşımıştır. Sen'in analizleri, yoksulluk, eşitsizlik, refah, iyi olma durumu, özgürlük, toplumsal adalet, yaşam standardı, kalkınma gibi konularda düşünce üretimine yarayacak bir çerçeve sunmaktadır (Robeyns, 2001b, 3-4).

Eşitsizlik ve yoksulluk konusundaki çalışmalarının önemli bir kısmında Sen, refah ekonomisinin tümüyle gelir bazında düşünülmesi ve ekonomik büyümenin bir ülkedeki yaşam kalitesinin başlıca ölçütü olarak ele alınması konusunu eleştirmiştir. Sen'e göre ekonomik büyüme, gelişmenin nimetlerinden herkesin aynı biçimde yararlanmadığını ve yoksun durumda olanları göstermediği için yaşam standardı açısından iyi bir ölçüt değildir (Sen, 1985, 20-38.) İnsanların birçok açıdan farklılıklar taşıdıklarından yola çıkarak, eşitlik konusunun da bu farklılıklar

çerçevesinde düşünülmesi gerektiğini söyleyen Sen, tartışmayı, bu noktadan özgürlükler, yapabilirlikler ve işlevsellikler noktasına taşımıştır. “İşlevsellik ve işlevselliğe ulaşma alanına odaklaşma, gelir, zenginlik ve mutluluk gibi değişkenlerin vurgulandığı, eşitlik alanındaki daha geleneksel yaklaşımlardan önemli ölçüde farklılaşmaktadır”(A.Sen,1992,6) Sen'e göre yapabilirlikler, potansiyel işlevselliklerdir ve vurgu esas olarak insanların ne olmaya, ya da ne yapmaya muktedir oldukları, yani yapabilirlikleri (capabilities) üzerinde olmalıdır, ne kadar kazandıkları (gelir) ya da ne kadar harcadıklarında (tüketim) değil.

Yapabilirlik, esas olarak, insanlar açısından değerli olan işlevsellikleri başarma özgürlüğünü yansıtır. Eğer işlevsellikler, insanın ‘iyi olma hali’ni (well-being) oluşturuyorlar ise, yapabilirlikler de insanın ‘iyi olmayı başarma’ özgürlüğünü temsil ediyorlar demektir (Sen, 1992,49). İşlevsellikler bir insanın, sağlıklı olmak, barınmak, çalışmak, başkalarına bakmak gibi etkinlikleridir. İnsanın yaşamının, ‘olmak ve yapmak’ biçiminde birbiriyle ilişkili bir dizi işlevselliği içerdiği düşünülebilir (Sen, 1992, 39). İşlevsellik kavramına yakın bir kavram ise işlevsel olmaya muktedir olma, yani buna yönelik yapabilirliktir. Yapabilirlik seti kişinin, işlevsellik alanında olanaklı yaşam biçimlerini seçme yönündeki özgürlüğünü yansıtır (Sen, 1992,40). Buna göre, işlevsellik ile yapabilirlik arasındaki fark, başarmak ile bir şeyi başarma özgürlüğüne sahip olmak arasındaki farktır (Robeyns, 2003,63). Bir başka söyleyiş tarzı ile yapabilirlik, ‘iyi olma’ özgürlüğüne, böyle bir potansiyel güce sahip olmaktır. Sen açısından daha yaşamsal olan kişinin yapabilirlikler seti, ya da bir alanda sahip olduğu ‘olabilme, yapabilme’ özgürlüğüdür. Örneğin, özellikle etik açıdan daha önemli olması gereken kişinin eğitim görme, bir iş sahibi olma olanaklarına ve özgürlüğüne sahip olmasıdır, gerçekten eğitim görmüş olması, ya da bir iş sahibi olması değil.

Yapabilirlik yaklaşımı, sadece mal, gelir ve maddi kaynakları ölçüt alan normatif değerlendirmeleri reddeder. Maddi kaynakları temel alan teoriler, kişilerin bu kaynakları çeşitli kişisel, toplumsal ve çevresel farklılıklardan ötürü yapabilirliklere dönüştürme açısından farklılıklar göstereceklerini dikkate almamaktadırlar. Oysa, maddi kaynaklar, kişilerin refahlarını ve olanaklarını geliştirmelerinin sadece aracıdır. Kuşkusuz yapabilirlikler üzerinde durmak maddi kaynakların insanların refahına ne denli önemli bir katkı yapabileceğini görmezden gelmek değildir. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin analizi, yalnızca işlevsellikler ve yapabilirlikler açısından toplumsal cinsiyet farklılıklarını sergilemekle kalmamalı, aynı zamanda maddi kaynaklar açısından hangi eşitsizliklerin buna neden olduğunu analiz edebilmelidir (Robeyns, 2003, 64).

Böylece, yapabilirlik yaklaşımı, farklılıkları olan kişilerin iyi durumda olma ya da olmama hallerini, paranın ve maddi olanakların dışında kalan faktörleri de içeren çok boyutlu bir çerçevede ele alabilme imkanını verdiği için, farklı ülkelerde edinilen deneyimler sonucunda yoksulluk sorununa pratik çözümler üretmek isteyen kuruluşların gitgide üzerinde daha çok durdukları bir yaklaşım haline gelmiştir (Çağatay,1998,6-9; Narayan,D., 2000,30-80).

2.2. YAKLAŞIMIN FEMİNİSTLER AÇISINDAN ÖNEMİ

Ortaya çıkışından bu yana, üreme sağlığı, seçme hakkı, politik güç, ev-içi şiddet, eğitim ve kadının statüsü gibi basitçe maddi refah ile açıklanamayacak sorunlara odaklanan kadın hareketi ve özellikle de toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin incelenmesi açısından Sen'in yapabilirlik yaklaşımı feministler için önemli bir değerlendirme potansiyeli olarak kabul edilmiştir (Robeyns, 2003,62). İşlevsellikler ve yapabilirlikler, bireylere ait özellikler olduğu için hanelerin veya toplulukların değil de her bireyin değerlendirme birimi olarak dikkate alınması, 'kadın bireyin' de kendi başına değerlendirilmesi anlamına geldiği için feministler açısından önemlidir. Öte yandan bu yaklaşımın,

insanların ırk, yaş, etnik grup, toplumsal cinsiyet, coğrafi bölge açısından özelliklerini eşitsizliklerin incelenmesinde temel bir boyut olarak ele alması da kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliklerin incelenmesini de gündeme getirdiği için kadın araştırmaları açısından bir avantaj olarak görülmüştür.

Yapabilirlik yaklaşımının bir başka avantaj konusu ise, daha başlangıcından itibaren insanların ne yapabilecekleri, ya da ne oldukları üzerinde durarak kadınların özellikle özel alanda, yani aile içinde acısını çektikleri eşitsizliklerin- bedensel bütünlüklerine yönelik tehdit, kaynak ve fırsatlarda eşitsizlik gibi- ele alınmasına olanak tanınmasıdır. Oysa ki, geleneksel haklar söylemi, devletin düzenlediği kamusal alan ile özel alanı ayırarak, ikincisiyle ilgilenmediği için, o alandaki eşitsizlikleri de gündemine almamıştır (Nussbaum, 2003, 39).

3. ARAŞTIRMANIN ANALİZ YÖNTEMİ

Bu çalışmada, analiz sürecinde, Amartya Sen'in değerlendirme yaklaşımı ve Robeyns'in buna dayanarak geliştirdiği yapabilirlikler listesini çerçeve olarak kullandık ve tüm görüşmeleri bunlar üzerinden değerlendirmeye çalıştık.

İlk Aşama: Elimizdeki tüm görüşmeleri Robeyns'in geliştirdiği yapabilirlikler listesindeki alanlara göre ele aldık ve her alanla ilgili olarak kadının durumunu özetledik. Örneğin 'eğitim ve bilgi' alanında yapabilirlik: ŞA, kız çocuğu olduğu için okula hiç gönderilmemiş, ama kendi başına okuma öğrenmiş, yazması yok. Eğitim alanında yapabilirliği sınırlı.

Bu şekilde, Robeyns'in listesinin içerdiği 14 yapabilirlik alanının hepsi ile ilgili olarak, görüşmeler sırasında hakkında bilgi edindiğimiz tüm alanlar değerlendirildi. Amartya Sen'in yaklaşımından esinlenerek geliştirilen yapabilirlik listeleri arasında Robeyns'in listesini seçmemizin esas nedeni, bu listenin Batı toplumlarında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini açıklamak amacıyla geliştirilmiş olup, evrensel olma gibi bir iddia taşımaması, Sen'in yapabilirlik kavramından hareketle, alanlarını yetenekler, içsel bazı güçler değil, gerçek olanaklar üzerine dayandırmasıdır. Ayrıca, Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri genel anlamında düşünüldüğünde, Robeyns'in yapabilirlik alanlarının önemli bir kısmının uygun olduğu görülmektedir (Robeyns, 2003, 70-72) Robeyns'in yapabilirlik kategorileri şu alanları içermektedir:

1. Fiziksel açıdan sağlıklı olma ve normal uzunlukta bir yaşam sürdürebilme.
2. Akıl sağlığının yerinde olması.
3. Bedensel bütünlük ve güvende olma.
4. Sosyal ağların içinde yer alabilme; toplumsal destek verme ve alma.
5. Politik karar mekanizmalarına katılabilme ve kararlarda hakça söz sahipliği.
6. Eğitim sahibi olabilme; bilgiyi kullanabilme ve üretebilme.
7. Çocuk büyütme ve başkalarına bakma gibi ev-içi sorumluluk ve piyasaya yönelik olmayan bakım faaliyetleri.
8. Piyasaya yönelik çalışma ve diğer ücretli işler.
9. Güvenlikli ve mutluluk verici bir çevrede yaşama.
10. Hareketli olabilme, bir yerden bir yere gidebilme.
11. Eğlenmeye ve dinlenmeye yönelik faaliyetlere katılabilme.
12. Zaman kullanımında otonomiye sahip olma.
13. Çevresinden saygı görme
14. Herhangi bir dinin kurallarına bağlı olarak yaşayıp yaşamamakta özgür olma.

Robeyns, listesindeki yapabilirlikleri, esas olarak Batı toplumlarındaki kadın-erkek eşitsizliklerini açıkladıkları düşüncesiyle seçmiş ve bu yapabilirliklerin toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile ilintisini çeşitli ülkelerin istatistiklerinden ve mevcut araştırmalardan örnekler vererek anlatmaya çalışmıştır. Bu anlamda, kullandığı bilgiler makro düzeydedir ve her kadının belli bir konudaki yapabilirliğini değil, o toplumdaki kadınların genel olarak ulaşabildikleri işlevselliği (achieved functionings) yansıtmaktadır. Örneğin, bedensel bütünlük ve güvenlik kategorisini anlatırken, mevcut çalışmalardan bazı istatistikler vermekte ve yapılan araştırmaların kadınların cinsel alanda daha çok tacize uğrarken, erkeklerin başka çeşit fiziksel şiddetle daha çok karşılaştıklarını ortaya koyduğunu aktarmaktadır (Robeyns, 2003,78).

Sayınca az olsa da gerçek öykülerden çıkararak ve birey bazında analiz yapma olanağına sahip olmamız bize, hem o kadının her alanda yapabilirliğini, özgürlük alanını, seçim şansını (anlatımı ölçüsünde olmak kaydıyla) görebilme, hem de bu yapabilirliklerin hangilerinin işlevselliğe dönüşebildiğini, dönüşmeme koşulunda ne tür engeller bulunduğunu anlayabilme olanağını vermiştir. Yani, Robeyns'in kategorileri bizim için iyi bir başlangıç noktası olmuş, görüşmecilerimizin öyküleri ise, onların içinde yaşadıkları koşullarda hangi yapabilirliklerin yaşamlarında daha önemli ve etkili olduğunu, hangilerinin daha geniş kapsamlı ele alınması gerektiğini ortaya koymuş ve ayrıca, yapabilirliklerin işlevselliğe dönüşmesi koşullarını daha iyi değerlendirebilmek için hangi bilgilerin kadınların analiz formlarında yer alabileceği konusunda yönlendirici olmuştur. Dönüşüm, dönüştürme dediğimizde yapabilirlikler seti içinde, hayal kurabilme, umut edebilme, kendini ve çevresini değiştirmeyi isteme gibi içsel bazı faktörlerin de dikkate alınması gerekliliği de ortaya çıkmıştır.

Sonuçta, Robeyns'in alanlarından din, zaman denetimi ve politik güç konuları, görüşmecilerimizden bu konularda yeterli bilgi alınmadığı için dışarıda bırakılmak durumunda kalmış, bunların dışında, değerlendirilme formlarında kadınların kendilerini nasıl gördükleri ve beklentileriyle ilgili bazı konularda bilgilere de yer verilmiştir.

Amacımız, kadın-erkek eşitsizliklerini değil, kadınların yoksul olmalarında ve yoksulluğu yaşamalarında hangi faktörlerin önem taşıdığını toplumsal cinsiyet çerçevesinde ele almak olduğu için analiz bir ileri aşamaya daha taşınmıştır.

İkinci Aşama: Görüşmelerin değerlendirilmesi sonucunda, kadınların şu anda içinde buldukları duruma göre, aşağıdaki üç noktanın kriter olarak kabul edilip, görüşmelerin buna göre tekrar okunmasının anlamlı olacağı saptamasını yaptık:

1. Kadının yoksullukla mücadelede ve durumunu değiştirme yönünde kendinde güç bulması ve durumunu değiştirecek bir şeyler yapabilme kapasitesinin olması (bu, yalnızca yapabilirlikler açısından olanaklarıyla değil, içsel faktörlerle de ilgilidir)
2. Kadının uyguladığı bazı stratejiler ve kendi çabasıyla olumlu sonuçlar alması, başarı kaydetmesi (başarının, güdüleyici bir kaynak haline gelmesi)
3. Günlük yaşamını idame ettirebilecek asgari maddi koşullara sahip olması yani, ailede en azından bir aile ferdi tarafından, -yetersiz olsa dahi- düzenli gelir sağlanması ve/veya oturlan yere kira ödenmemesi ve/veya aile çevresinden maddi ya da manevi destek olması

Bu üç kriterden üçüncüsü diğerlerinden farklı olup, esas olarak maddi olanaklardan söz etmekle birlikte, maddi açıdan asgari bir düzeyin sağlanmasının diğer iki kriter açısından önemli rol

oynadığı görüldüğü için dikkate alınması gerekli olmuştur.

Görüşmeleri, yukarıdaki kriterlere/koşullara bağlı olarak ele aldığımız durumda kadınları aşağıdaki üç kategoriye yerleştirerek tanımlamak mümkün oldu:

1. Yukarıdaki üç koşulun da en alt düzeyde olduğu, asgari yaşam koşulları bile olmayan, ya da onu her an kaybedebilecek durumda olan, bir şeyler yapma gücü bulmakta ya da devam ettirmekte zorlanan en kırılgan (vulnerable) durumdaki kadınlar.
2. Asgari maddi koşullara sahip olup, hiçbir şey yapmayan, isteksiz, ya da başka açılardan engelleri olan, yapabilirlikleri veya yapabilirlikleri işlevselliğe dönüştürme gücü sınırlı olan kadınlar. Bu kategorideki kadınlar diğerlerine göre sayıca daha fazla olup, bunlardan bazıları, belli bir destek sağlandığı takdirde veya bazı alanlardaki yapabilirliklerinin önündeki engellerin kalkması ile bir üst gruba geçebilirler. Bir kısmı ise, kritik bir kırılma noktasında olup, bazı alanlardaki engellerinin artması sonucu şimdikinden daha güçsüz hale gelebilirler.
3. Yoksullukla mücadelede, koşullarını ve kendisini değiştirecek gücü kendisinde bulan, bazı yapabilirliklerini işlevselliğe dönüştüren daha başarılı kadınlar.

Bu gruplar dinamik ve değişken olarak düşünülmüştür ve bu gruplarda yer alan kadınların hepsi de şu veya bu biçimde yer değiştirebilirler, ancak içinde en fazla hareketlilik beklenebilecek olan grup ikinci gruptur.

Üçüncü Aşama: Kadınların durumuna, özellikle yapabilirlik özgürlüğünün sınırlandığı önemli alanlar açısından bir kez daha bakılmış ve hangi kadın grubunda bunların birkaçının bir arada ortaya çıktığı izlenmeye çalışılmıştır (Ek 2). Burada hedef, hangi yapabilirliklerden yoksun olmanın kadınları içinden çıkılması zor ve kırılganlığı yüksek bir yoksulluk çemberine soktuğunu görmektir. Kadınların güçlenmeleri yönünde bazı destek mekanizmaları düşünülecekse de, hangi olanaksızlıkların onları yaşamlarının hangi dönemlerinden itibaren yoksun kıldığı ve hangi yapabilirlik alanlarında onlara daha güçlü olmalarını sağlayacak özgürlük alanları açılması gerektiği dikkate alınmalıdır.

Üçüncü aşamada, ilk iki aşamadaki kriterler ve kategoriler çerçevesinde kadınların gruplandırılıp, her grup içindeki görüşmelerin yapabilirlikler açısından tekrar okunması, üzerinde durulması gereken yapabilirlik alanlarının şunlar olduğunu ortaya koymuştur:

- Bedensel bütünlüğün korunması (şiddet, dışlanma ve baskı): Evlenmeden önce ve sonra biçiminde ele alınmıştır.
- Eğitim/egitimsizlik (kadının şu andaki eğitim durumuna ya da eğitimsizliğine yol açan faktörler ele alınmıştır)
- Mutsuz bir evliliğin devam etmesi; eşler arasında iletişimsizlik
- Ev-içi sorumluluklar (çok sayıda çocuk ve küçük çocuk sayısı; hasta, yaşlı ve özürlü kişilerin varlığı ve kadının hangi yaş döneminden itibaren bu tür bakım sorumlulukları taşıdığı)
- Kadının, tek başına yaşamak durumunda olması (eşin ölümü, hapiste olması, kendisini terk etmesi vb.)
- Olumsuz çevre ve ev koşulları (bunların çocukluktan itibaren devamlılığı dikkate alınmıştır)
- Fiziksel ve /veya ruh sağlığıyla ilgili sorunlar

Dördüncü Aşama: Özellikle yapabilirlikleri yüksek ve başarı elde edebilen kadınlarda onları daha güçlü kılan ortak özelliklerin olup olmadığı ve yoksullukla mücadelede belli bir düzeyde başarıya ulaşabilmek için kullandıkları stratejilerin benzerlik ya da farklılıkları saptanmaya çalışılmıştır.

Şunu da hemen belirtmemiz gerekir ki bu çalışmada, kadınlardan alınan bilgiyi erkeklerle kıyaslayacak bilginin erkeklerden alınmamış oluşu bir eksikliklerdir. Erkeklerle de benzer görüşmeler yapılarak, bu görüşmelerin kadın görüşmelerine benzer yapabilirlikler üzerinden değerlendirilmesi, çalışmayı tamamlayıcı analizlerin yapılmasını sağlayacaktır. Erkeklerle ilgili bilgilerin de toplumsal cinsiyet bakış açısıyla ele alınması, hem kadınların ve erkeklerin yapabilirlik setlerindeki farklılıkları, yani farklı olanaklarını bize yansıtacak, kadın veya erkek olmanın çeşitli yapabilirlikler üzerinde yarattığı kısıtlamaları gösterecek ve erkekler ile kadınların yapabilirliklerinin işlevselliğe dönüşmesi sürecinin farklı boyutlarını ortaya koyacaktır.

4. YOKSULLUĞU YAŞAMAK: YAPABİLİRLİKLER, YAPABİLİRLİKLERDEN YOKSUNLUK

Bu bölümde, yukarıda sözünü ettiğimiz yapabilirlikler çerçevesinde, görüştüğümüz kadınların anlatımlarına da yer vererek, onların hangi yapabilirliklerden yoksun olmalarının yoksulluğun önünü açtığını, bu durumun kadın olmak ile ilişkisini, hangi noktalarda en alta düşüldüğünü ve bir alanda yaşanan yoksunluğun diğer alanları da nasıl etkilediğini tartışacağız.

4.1. BİRİNCİ GRUP: YAŞAMI SÜRDÜRMEKTE ZORLANANLAR

Görüştüğümüz kadınlar içinde yoksulluğu ve yoksunluğu yaşama açısından en zor durumda olanların yaşamında

- şiddet, baskı ve dışlanmanın çocuklu döneminin yanı sıra evlilikte de devam etmesi
- ev içi sorumlulukların çocukluk döneminden itibaren yoğun olması,
- fiziksel ve/veya ruhsal sağlığın iyi olmaması;
- eğitim ve eğitimin engellenmesi açısından olumsuzlukların yaşanması,
- boşanma, terk edilme ya da eşin cezaevinde olması gibi nedenlerle yalnız kalmaları
- çocukluktan itibaren olumsuz fiziksel çevre koşullarında yaşıyor olma gibi faktörler iç içe geçmiş şekilde karşımıza çıkıyor ve aynı zamanda da birbirini tetikliyor.

Örneğin, yoksul bir evde doğan Mukaddes, şiddet dolu ve sevgisiz bir ortamda büyüdüğünü ve erken yaşta zorla kuma olarak evlendirildiğini söyleyerek o günleri şöyle anlatıyor:

“ Adam beni istemeye gelmiş, ben adamı dayım zannediyorum.. Annem “işte dedi ‘senin kocan’ o an dünyam yıkıldı..ağlaya ağlaya...gelin götürdüler... İkinci gün kaynanam bana “kalk, diyor, kuman geldi...O kocamın yanında... Gittim elini öpmeye, ondan sonra kadın üstüme saldırdı. Saçımı elinden alamıyorlar beni götürdüler bir odaya kapattılar..ağlıyorum... Bir sene mi ne oldu kadın benden sonra hamile kaldı. Bunun çocuğu oldu, beni kalktılar boşadılar, yüzüm gözüm mor içinde babamın kapısına attılar...adam diyor, ‘zaten seni çocuk için getirmişim’ diyor. ‘işte karım da hamile kaldı’ diyor ‘ben ne yapayım bunu?’ diyor...beni öyle kapı dışarı attılar,...ben o adamdan hamileydim o zaman”

Mukaddes, imam nikahlı kocası onu ailesine getirdikten sonra ise ailesinin, özellikle de annesinin kendisini istemediğini söylüyor:

“Dayak, küfür...halamın evine gittim, annem orda geldi beni rezil etti...saçımdan sürükledi o hamile halimle. beni kapıda bırakıyordu....Sen kocanı niye o kadına kaptırdın? Kadın olsaydın kaptırmasaydın. Kocanı niye bıraktın? Çocuğum...demek ki benden kurtulmak amacı...”

Mukaddes'in yaşamında ailede gördüğü sevgisizlik ve erken yaşta zorla evlendirilmiş olma sonra yaşadıklarını da tayin edici bir unsur olarak ortaya çıkıyor. Kendisini istemeyen ailesinin de baskısıyla iki çocuğuyla (ikiz doğum) birlikte yeniden bir başkasıyla evleniyor. Bu kez de eve bakmayan, içkici, şiddet uygulayan bir eş ile mutsuz bir evlilik sürdürmek durumunda kalarak birkaç kez intihara teşebbüs ediyor ve ondan boşanmasının ardından 4 çocuğuyla birlikte yoksul bir çevrede çalışarak yaşama çabasını sürdürüyor. İş ararken, çocuklarını yetiştirirken çevreden destek almadığını ve yalnız bir kadın olduğu için dışlandığını anlatıyor.

Bir başka örnek olan Nevin'de ise öne çıkan fiziksel sağlığının ve çocukluktan itibaren yaşadığı çevre koşullarının olumsuzluğu. Bu durum eğitimsizlik, bakım sorumluluğu ve evin geçimini sağlamayan, içki içen ve kendisine şiddet uygulayan bir eş ile devam ediyor. Boşanmasının ardından sağlık sorunları nedeniyle de sürekli çalışamayan Nevin hayatından bezdiğini şöyle anlatıyor:

“Aman keşke hiç doğmasaydık. Aynı, gene aynı fakirlik, aynı şekil aynı hayat devam ediyö. Şu yaptığım evlilikte yani bi zengin zenginle, ben öyle düşünüyöyü yani okursun, yani iyi kültürlü bi insanı alırsın belki iyi gidebilir evlilik. Sen de çalışırsın eşin de. E nolur ben cahil olursam benim gibi bi cahil insan çıkar evlilik öyle olur. O da bana bakmadı, içki içiyodu sürekli dövüyödu, ben de gittim Barolar Birliğine başvurdum. Boşandım bu çocuk yedi aylık karnımdayken”

Çocukluğundan itibaren sağlık sorunlarıyla uğraştığını söyleyen Nevin bu nedenle okuldan ayrılmasını şöyle anlatıyor:

“Valla ben mide kanaması geçirmiştım, okula gittiğimde ilkökul döneminde 5 defa bi mide kanaması geçirdim. O yüzden..., 4 den terkım yani ilkökulu... Aradan yani 10 sene geçti, 19 yaşında da mide ameliyatı oldum,.. bağırsakta da sorun vardı ameliyat ağır olduğu için, bağırsak kapalıymış kalın bağırsak açmamışlar”.

Öte yandan, Bedriye'nin yaşamını etkileyen ve seçim olanaklarını daraltan ise evdeki erkek kardeşlerinin de baskısıyla gençliğinden itibaren hasta anne ve babasına bakması ve bu nedenle geç yaşta evlenmesi, o yaşta da fazla seçimi olmadığından 3 kişiyi öldürmekten 21 yıl hapiste kalmış bir kişiyle evlenmesi olarak görülüyor. Eşi şu anda yine cezaevinde olan Bedriye liseye giden oğlunu, olumsuz çevre koşullarında kardeşlerinin verdiği ufak bir destek ile yetiştirmeye uğraşıyor. Bedriye evin en büyük kızı olarak hiç okutulmamasını şöyle anlatıyor:

“Ben hiç okumadım. İnek var, tarla var, bize bak dedi babam. Ben anama babama baktım, annemin gözleri görmedi, babam kanama geçirdi, hepsine ben baktım.”

Yine de çocukluğunu şimdiki durumuna göre daha iyi görüyor:

“Çocukluğım iyidir, şimdi her şey üstümedir, bu bebeyi okutacam mı, beyim çıkacak mı çıkmayacak mı, kardeşlerim bakar bakmaz, bunları düşünörem, karıları ev karısıdır, bir derler bakma, bir de diyiler günahtır yazıktır”

Eşini görmeye bile gidemediğini söyleyen Bedriye'nin yardım umuduyla yaşadığını şu sözlerinden anlıyoruz:

“Yol parası fazla, 1.5 yıldır kocamı görmeye bile gidemedik. Mektup yazar oğlumu çok özledim bir getir göreyim diye. Ben nasıl götüreyim nereden para bulayım.... 1.5 senedir pek evden çıkmam, telefon gelir yardım için diye çıkmak da istemem. 3 milyon yol parası veremem. Moralim de bozuk.”

Şükran yoksul bir ailede, babasının erken yaşta ölümüyle geçim koşullarının büsbütün zorlaştığı bir ortamda, kötü çevre koşullarında (tek göz oda, ardiyeden kütük çalarak ya da kapı söküp yakarak ısınma gibi) yaşamını sürdürmüş. Şokomeli ilk kez 12-13 yaşında yediğini anlatıyor:

“çokomeli ilk defa o zaman görüyoruz. 12-13 yaşında...ilk çokomel yiyişimi hatırlıyorum. Oturuyorum, bırakıyorum, 3 günde yiyorum çokomeli bitmesin diye...”

Küçük yaşlarda kömür çekme, halı-çamaşır yıkama gibi gündelik işlere gidiyor. Bu çevreden kurtulmak için evliliği düşünüp karşısına çıkan ilk kişi ile 16 yaşında kaçıyor. Eşinin ailesinden fiziksel şiddet dahil bedensel bütünlüğünü bozacak her tür şiddet ve baskı ile karşılaşılıyor.

“hamile olduğum anlaşıldı. Eskiden çocuk olmuyor diye dövüyorlardı. Şimdi çocuk var yine dövüyorlar. Kayınbabam dedi ki eşime “sen karı dövmeyi bilmiyorsun. Karı dövmeyi benden öğreneceksin.” dedi. “sen bana değnek getir. İp de getir.” dedi. Her tarafımı haşat etti... Akşama hasta oldum. Hastaneye de götüremiyorlar. Her tarafım yara. Ölsen ölemiyorsun da... Ölmeyi bekliyorum.”

Eşi ile ayrılmaya niyetlenmesine rağmen daha kötüsüne düşmemek için ailesinden ayrılması koşuluyla eşiyi tekrar bir araya geliyor. Bundan sonraki yaşamında eşin düzenli bir işi olmaması ve olumsuz çevre koşulları, arka arkaya 5 çocuk doğurma, eşin hapse girmesi, kendisinin de ceza evine düşmesi ile ağır bir yaşam sürdürmeye zaman zaman umutsuzluğa düşerek devam ediyor.

“İntihar etmeyi de düşündüm... Hepimiz birden geberelim dedim. Küçük tüpü açayım evde...ondan sonra düşündüm. Ya onlardan biri ölür de ben ölmezsem? Ben o zaman ne yapayım? Hepimizin öleceğini bilsem...yemin ederim aklıma çok getiriyorum.”

Yine bu grup içinde değerlendirdiğimiz kadınlardan Hatice, okula gönderilmediğini, sadece kuran kursuna gittiğini, 10 yaşında evlendirildiğini ve köy bekçisi eşinin kavgada öldürülmesiyle 2 çocuğuyla 15 yaşında yalnız başına kaldığını anlatıyor:

“Sap çektim, çift sürdüm, ekmek ettim çalıştım. Hiç bir erkeğin elinden para almadım. Çocuklar babalarının düşmanlarını bilirler diye Ankara’ya geldim”

Ankara’ya gelince kurumsal destek ve komşularının desteğiyle çocuklarını yetiştiren Hatice’nin küçük oğlu şu anda hapiste, büyük oğlu ise uzun süren işsizlik sonucunda psikolojik bunalım yaşıyor ve torununa da bakmakla yükümlü olan Hatice, komşu desteğiyle yaşamaya çalışıyor.

“Namaz kılıp, oruç tutarım ne acıkırım ne bişey. Yarı kokluyom, yarı yiyom”.

diyen Hatice bulunduğu çevrede en altta kendisinin olduğunu söylüyor ve ekliyor:

“Ben kendimi sizin yanınızda bile küçük görüyom, yaşlıyım emme”.

4.2. İKİNCİ GRUP: SINIRLI OLANAKLARLA YAŞAMI SÜRDÜRENLER

(Hangi alandaki yapabilirlikler, yoksullukla baş etme yönünde potansiyel güç sağlayabilir?)

İkinci grupta değerlendirdiğimiz kadınlar en zor koşullarda olan birinci grubun yoksun

olduğu yapabilirlikler açısından ortaklıklar taşımakla birlikte, birinci grupta belirttiğimiz yoksunluklar çoğu kez tümü bir arada yaşanmadığı gibi, ilk gruptaki kadar yoğun olarak da karşımıza çıkmıyor ve çeşitli destek faktörlerinin de olması nedeniyle potansiyel olanakları birinci gruptaki kadınlardan daha fazla.

Ancak ikinci gruptaki kadınları da bir potada düşünmemek gerekir. İçlerinde bazılarının sahip olduğu olanaklar ve bunları işlevsel hale getirme özellikleri düşünüldüğünde 1. gruba ya da 3. gruba daha yakın olanlar olduğu gibi, yapabilirlikler açısından durumu belirsiz olanlar da var.

Örnek verirsek, ilkokul 3. sınıftan sonra eğitimini sürdürmesi çevrenin baskısıyla babası tarafından (namus kaygısıyla) engellenen Fatoş, evliliğin ilk yıllarından itibaren olumsuz fiziksel çevre koşulları ve yetersiz beslenme nedeniyle kendisinde ve çocuklarında önemli sağlık sorunları yaşıyor. Eşinin düzenli ve güvenceli bir işi olmaması, kendisinin de çocuklara bakmak için çalışmaması nedeniyle bakkal dükkanından bozma, tek göz, hiç güneş görmeyen, rutubetli, tuvaleti dışarıda ve uzakta, banyosu olmayan bir “ev” de 8 yıl oturmak zorunda kalıyor. Bu sıkıntılar, özellikle de 2 çocuğunun hastalanıp bakımsızlıktan ölmesi, şu anda da 3 çocuğunun birden sağlık sorunlarının olması kendisinin ruh sağlığını bozuyor ve zaman zaman intiharı düşünme noktasına getiriyor.

“Artık cahillikle bir yere varılmıyo, hep bu acıları çekmemin nedenini cahillığe bırakıyom, yokluğa falan değil”

diyen Fatoş okula gitmemiş oluşunu şöyle açıklıyor:

“bizim bi tane akrabamız vardı babamın uzaktan akrabasıydı. Şeyde lisede hademelik yapıyodu. İşte kızların şurasını elliyolar da burasını elliyolarda diye babama geliyodu böyle işte kızımı çocuğunu okutmak iyi değil. Bu oğlanlar kızı bi okutturuyolar da diye...”

ve ekliyor :

“Ailem beni çok iyi yedirdi, çok iyi giydirdi çok iyi yetiştirdi kendi olanaklarına göre. Ama keşke, öyle etmese de oku yavrum sen oku ne kadar istiyosan deseydi“

Fatoş’u bu koşullarda intihardan döndüren, ona bir şeyler yapma gücü veren bu anlamda da 1. grup kadınlarından farklılaştıran iki önemli unsur, eşi ile ilişkisinin ve iletişiminin iyi olması ve mahallesindeki Toplum Merkezi uzmanlarından aldığı destek. Fatoş bunu şöyle ifade ediyor :

“Kadın olarak tek dayanağım aile bağlarımızın iyi olması ; çocuklarımı bilinçli yetiştiriyom, dürüst yetiştiriyom.... bak bu kadar sıkıntı yaşamama rağmen daha biz eşimle hiç çocukların yanında kavga etmiş insan değiliz. Çocuklarım bizim kavgamızı görmemiştir...benim annem babam da bizim yanımızda kavga etmemiştir”

Toplum Merkezi uzmanlarından aldığı desteğin hayatına yeni bir bakış getirdiğini ve kendine olan güvenini artırdığını şöyle açıklıyor:

“Ora benim önümü açmaya başladı... A. hanım öyle bize yardımcı oldu artık bende hayata daha iyi gözle bakmaya başladım. Yani ölümü aklımdan çıkarttım kesinlikle... orası beni daha da olgunlaştırdı, sakinleştirdi...Bu KİYOP³ ’un faydasını hem kendi ruhsal açıdan hem insanlara güvenme açısından, hiç kimseye güvenemiyodum artık herkes bizi hakir buluyo, yani ne bileyim...Doktora gidiyom doktor hastalığın ne diyince unutuyom, konuşamıyom ellerim ayaklarım titriyo doktor da, hani öyle oluyodum tutuluyodum... önceden en kötü en mağdur durumda kendimi zannederek kendi kendimi yiyip bitiriyodum. Durumlar böyle”

Bu gruptan bir başka kadın Şenay. Yoksulluktan babasının okula göndermediğini, küçük yaştan itibaren annesiyle tarla ve bahçe işinde çalıştığını ve 14 yaşında abisinin evlendiği kızın kardeşiyle evlendirildiğinde, o zaman 16 yaşında olan eşinin de kendisini istemediği için onunla yan yana görünmekten uzun süre utandığını belirtiyor. Ankara'ya geldikten sonra çocuklarının okul kaydı için resmi nikah yaptıran Şenay, eşi ve eşinin ailesi oğlan çocuk istediği için 5 doğum yapmak zorunda kalıyor. Eşinden zaman zaman yoğun şiddet gören Şenay yapmak istedikleri konusunda da kıskanç olan eşi tarafından engelleniyor.

“ Karşısında bağırımycan, yüksek sesle konuşmycan ” dediği kocasının bir seferinde 6 dişini kırdığını, sonra kendisini affettirmek için sevgililer gününde yüzük aldığını anlatıyor. Şenay, içinde yaşadıkları kötü fiziksel koşullardaki gecekondu (kurumuş dere yatağına lağım akan bir yamaçta) kendilerine ait olduğu ve yakında yaşayan akrabaları onları destekledikleri için yaşam koşullarını değiştirmenin pek de mümkün olmadığını, mevcut olanaklarının ise hayal bile kurmaya izin vermediğini şu sözlerle ifade ediyor :

“ hayal kurmadım hiç, yoksulluk, küçük yaşta evlenme benim hayal kurmamı engelledi”

Öte yandan, Şenay ile aynı fiziksel koşulları paylaşan Yeter ise yaşamını şöyle anlatıyor :

“ hayatımı hiç sevmiyom, hayatımı hiç bilmiyom, yaşadıklarımı hatırlamak istemiyom. Babam nereye geldiyse tepiti... Kayınvalidem teyzem olur, 5’den çıktım babam verdi. Eşim öksüz, orda da sefalet...evliliğe de hiç memnun değilim. Çocuklarım benim gibi olmasın gerekirse onları dilenerek okuturum.”

Ailesinde gördüğü baskı, evlilik içinde yaşadığı şiddet, felçli kayınvalidesinin bakımı, yamaçta sürekli bakım isteyen gecekondu ve çocuklarının sorumluluğu, eşinin bir süre başka bir kadınla yaşaması vb. gibi sıkıntılarla yaşamı devam ediyor.

Başarılı bir öğrenci olmasına karşın, 5.sınıftan itibaren köyde okul olmadığından, öğretmenin desteğine rağmen babası tarafından okula gönderilmediğini ise şöyle anlatıyor :

“ ben çok güzel okurdum, hep 5’ le geçtim, çok istedim ama nerde okuycam. Öğretmenim babama gelip geleceğin doktoru, avukatı olur dedi, ben okutayım dedi, kasabada ben okutayım diye istedi, babam ‘başından savdı derler, besleyemedi derler’ diye vermedi... Şimdi de içime batar”.

Yeter okuma hevesini ineğini otlatırken, çöp toplayan eşinin getirdiği kitapları okuyarak gene çöpten gelen defterlere dualar yazarak gidermeye çalışıyor. Yeter’in koşullarını iyileştirmesi için motive eden en önemli unsur ilköğretimde başarılı olan 2 kızının eğitimlerini sürdürebilmesi. Yeter, temizlik gibi işlere gitmesini eşi onaylamadığı için inek ve tavuk besleyerek aileyi ayakta tutmaya çalışıyor.

Tüm zamanını evinde ve inek otlatmak için gittiği yamaçlarda geçiren Yeter 10 yıldır Ankara’da olmasına rağmen “ben neresini biliyom ki, Ulus’a gidip geliyom mu, Ulus’a hiç kere gittim” diyor. Eşi için de çöp toplamanın ilk zamanlar utandırıcı olduğunu, kardeşlerinin bu nedenle eşiyle alay ettiklerini anlatan Yeter yine de eşinin çöp toplamasından memnun. Eşinin getirdiği çöplerden çıkan plastik ve yapma çiçeklerle evini süslüyor, toplanan kitapları bir rafa koyarak evde bir kütüphane oluşturuyor ve iki kızının giyimlerini de çöpten gelen kıyafetleri temizleyerek düzeltmeye çalışıyor.

“Defter, kalem çöpten çıkıyor. Evin ihtiyaçları da çıkıyor. Şu allahın çiçekleri de” diyor.

4.3. ÜÇÜNCÜ GRUP: POTANSİYEL GÜÇ YA DA OLANAKLARI İŞLEVSELLİĞE DÖNÜŞTÜREBİLENLER

Daha yüksek direnme gücüne sahip kadınları yerleştirdiğimiz 3. gruptaki kadınlar iş olanakları, kapasiteleri ve beklentileri açısından birbirlerinden farklıdır. Ancak, hepsi de yaşam koşullarının daha iyi olmasını istemeleri, olanaklarını işlevselliğe dönüştürme çabası içinde olmaları ve bu yönde belli başarılar kaydetmeleri açısından ortak özellikler taşımaktadır.

Örneğin, Remziye'nin baba evinde yoksulluk ve şiddet koşullarında yaşaması (uzun süre hapiste kalan babasının çıktıktan sonra da üzerlerinde kurduğu baskı ve kıskançlık) gençlik yıllarından hatırladıkları; bir de 4. sınıftan sonra ilkokulu bırakması...

20 yaşında iken, 14 yaşında birisiyle sadece evdeki baskıdan kurtulmak için kaçarak evleniyor. Remziye, mobilyacıda çalışan eşinin tinerden rahatsızlanması nedeniyle çalışmaz hale gelmesiyle temizliğe gitmeye başlıyor. Eşinin başlangıçta karşı çıktığını ise şöyle anlatıyor:

“Eşim çok kıskanç, çalışmamı istemiyö ama sen bana güvenmiyö musun, ben sana hainlik mi yapacam diye anlattım. Gitmesen daha iyi olur diyö ama ben de gitmezsem ne yiyecez diyö....Ben çalışmazsam bu ev batar”

Çalışmanın kendisine huzur verdiğini, eve gelir girmezse evin huzurunun kaçtığını anlatan Remziye, 2 kızının da “erkeğin eline bakmayacak şekilde bir meslek sahibi olmasını” istiyor. Temizlik işinden sonra kapı kapı kalem de satan Remziye bu işe nasıl başladığını ise şöyle anlatıyor:

“İşten geliyödü, bi kadın sepette oyuncak, anahtarlık vb satıyödü. Ben de satabilirim diye düşündüm... 5 milyonluk alıyö....Eşime sonradan söyledim, o çok utanıyö böyle şeylerden.....”

Çalışmak Remziye'ye yalnızca maddi olarak değil, sosyal kapital sağlayarak beklenti düzeyini yükseltmesine neden olan gücü de veriyor. Evlerine temizliğe gittiği kadınların özellikle çocukların eğitimine destek olduklarını, mutfak masraflarını ve ödeyemedikleri faturaları da ara sıra karşıladıklarını söylüyor. Kendi ailesinden destek görmeyen, şu anda da kira vermeden eşinin babasının evinde oturan Remziye kayınpederi tarafından “arap” olduğu için aşağılanıyor ve koşullarıyla baş etmek için gerekli güveni ve dayanışmayı evinde çalıştığı kadınlardan ve ev işlerinde kendisine yardımcı olmaya çalışan eşinden alıyor.

Firdevs ise görüştüğümüz kadınlar içinde zor koşulların içinden gelmesine karşın kendisini geliştirme açısından en çok çaba gösterip başarı kaydeden kadın. Yaşamının başlangıcı görüştüğümüz diğer kadınlardan çok da farklı değil: Ailesiyle birlikte yaşadığı evde, içkici, işinden atılmış, anne ve çocuklara şiddet uygulayan bir baba ve mutsuz bir çocukluk.

“susuz, elektriksiz, tek göz öda. Gaz lambasının altında ders çalıştık” diye anlatıyor.

Babası tarafından 17 yaşında istemediği bir evliliğe zorlanan, onu kabul etmeyen Firdevs, annesinin ölümünden sonra 22 yaşında babası tarafından tekrar evlenmeye zorlanınca Bursa'daki abisinin yanına kaçıyor; daha sonra bir tanıdık aracılığıyla görücü usulüyle evleniyor. Ancak duygusal bir ilişkisinin olmadığı eşiyile ilişkileri git gide bozuluyor. Eşinin içkiye başlaması, başka kadınlarla ilişki kurması ve şiddet uygulamasıyla evliliği sürdürülemez hale geliyor.

Bu arada, evlilik yaşamı sırasında Firdevs, eğitimini devam ettirme ve kendini geliştirme olanakları yarattığı gibi, çeşitli işlerde de çalışıyor. Ortaokul ve liseyi dışardan bitirmesinde kayınpederi ve kayınvalidesinin gösterdiği toleransın da etkili olduğunu belirtiyor. Daha sonra da bu çabalarını sürdürüp, üniversite sınavlarına giriyor. Çeşitli beceri kurslarına da gitmiş olan Firdevs şu anda da bilgisayar ve dil kursuna gitmek için maddi kaynak elde etmenin en acil ihtiyacı olduğunu söylüyor. Kendini yetiştirmek için çocuk psikolojisi kitapları okuyor ve bu alanda yüksek öğrenim yapmak istiyor.

Eşinden kendi isteğiyle ayrılan Firdevs, 13 yaşındaki oğlu ile birlikte, ölmüş olan babasının emekli maaşı ve kira karşılığında yaptığı kapıcılık hizmetleriyle yaşamını sürdürüyor. Kapıcılık işini de bir geçiş olarak gördüğünü söyleyen Firdevs kendisi için işin anlamını şöyle tanımlıyor:

“İş hem maddi hem de manevi insan ilişkilerini sevdiğim için çok önemli.. kendi özgürlüğüm ve manevi açıdan önemli”

Olduğu yerde kalmama, koşullarını geliştirme yönünde belirgin bir itici güce sahip olan Firdevs, çalıştığı iş yerleri veya komşuluk ilişkileri içinde kurduğu sosyal ağlar sayesinde kendisini maddi ve manevi olarak destekleyen tanıklara ve arkadaşlara sahip olmasının yanı sıra çok gereksinim duyduğu zamanlarda kurumsal destek de almış.

4.3. GENEL DEĞERLENDİRME

Toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadınlardan, olanakları ne denli sınırlı olursa olsun evin idaresi, çocukların bakımının sağlanması vb. bekleniyor. Ev halkının, özellikle de çocukların ısınması, beslenmesi, okul gereksinimlerinin sağlanması, sağlık sorunlarının çözümlenmesi, faturaların yatırılması, ev kirasının ödenmesi lazım. Görüştüğümüz kadınlardan eşi bir süre işsiz kalmış, şu anda da asgari ücretle çalışan üç çocuk annesi Nazan (32 yaşında, lise mezunu) bu durumu basitçe şöyle anlatıyor:

"Yokluğun içinde yaşayan benim. O, sabah gidiyor, akşam geliyor. Çocuklar evde, onlara bakacak olan benim”

Nazan ev ve çocuklarla ilgili tüm sorumlulukların kendi üzerinde olduğunu, oturduğu gecekonduyu da kendisinin yaptığını belirtiyor.

“İki yıl önce bu evi yaptım. Babam kapıları, pencereleri aldı. Belediyeden yardım istedim. Tuğla verdiler. Yıkık dökük evlerin tuğlalarını, kiremitlerini sabahın 5’inde gidip toplayıp, motor tutup getirdim” diyor.

Nazan eşinin başka bir kadınla ilişkisi olduğunu ve 3 çocuğuyla da yeterince ilgilenmediğini söylüyor. İlkokula giden oğlunun beslenme çantasını eksik hazırladığında kendini kötü hissettiğini anlatırken, oğlunun da kendisini suçladığından bahsediyor.

Nazan, eşiyle kaçarak evlendiği, bu nedenle de eşinin ailesi tarafından başından beri pek kabul görmediği için ona dayanışma gösteren ailesine karşı da farklı bir sorumluluk duygusu taşıyor ve durumlarının çok kötüye gittiğini onlardan saklamanın yollarını arıyor. Kadınlar yoksulluğun sosyal ve psikolojik etkilerini kendi toplumsal rolleri gereği daha yoğun yaşıyorlar; ev ve çocuklar ile sınırlanan toplumsal rollerini ağır yoksulluk koşullarına karşı sürdürmeye çalışırken, "yapabilirliklerini" de belli sınırlar içinde zorluyorlar.

Daha önce özetlemeye çalıştığımız örnek olayların da yansıttığı gibi, özellikle belli alanlardaki yapabilirliklerden yoksun olan ya da çocukluklarından itibaren bu alanlarda kısıtlamalar ve engellerle karşılaşmış olan 1.gruptaki kadınlar, kendilerinden beklenen sorumlulukları taşımakta zorlanıyorlar, ya da yapmak istedikleri şeyleri bir süre sonra yerine getiremez oluyorlar. Yoksun olunan yapabilirlikler içinde 1. gruptaki kadınlarda en başta bedensel bütünlüğün korunması geliyor. Bu gruptaki kadınların hemen hemen hepsi çocukluklarının geçtiği ailelerde, doğrudan kendilerine yönelik olmasa da fiziksel şiddet ve baskıya yakından şahit olmuşlar. Ev-içi sorumluluklar ise hepsinde daha çocuk yaşlarında başlamış. Bu sorumlulukları taşımak zorunda olma eğitimlerini aksatıyor, engelliyor; zaten çoğu kez bu konuda teşvik de görmüyorlar. Özellikle belli bir yaştan sonra kız çocukların okula gitmemesinde kadının namusunun korunması kaygısı da rol oynuyor. Bu hanelerde erkek çocukların da çoğu kez erken yaşlarda çalışma yaşamına girmek durumunda kaldıklarını ve ev ortamında onları motive eden her hangi bir şey olmadığı, aileden de destek görmedikleri için okul sıralarını oldukça erken terk ettiklerini izledik.

Evde fiziksel şiddet görmek ve küçük yaşlarda taşınamayacak kadar ağır sorumluluklar yüklenmek durumunda kalan kız çocuklarının bazıları, hele bir de anne ya da babadan hiç sevgi görmeyip, tersine dışlanıyorsa, evliliği, ya da bir erkekle kaçmayı bir kurtuluş olarak değerlendirmişler. 22 yaşındaki Münire, şimdi evli olduğu eşine, 13 yaşında iken kaçmış. “Evden kurtulmak için” diyor. Bu duruma, evdeki içkici babanın baskısı, sakat üç kardeşine bakmak durumunda olması, işleri eksik yaptığında yediği dayaklar neden olmuş. Ancak, Münire ve onun gibiler, çoğu kez, bunun da bir kurtuluş olmadığını, hiç tanımadan gittikleri koca evlerinde şiddetin yeni boyutlarıyla (eşin ailesi, yakınları ve /veya eşin kendisinden kaynaklanan şiddet) karşılaştıklarında anlıyorlar. Öte yandan, erken yaşta zorla evlendirilme ya da kendi isteği dışında kaçırılma da kadınların evlenme öykülerinde sıklıkla rastlanan olaylar...

Küçük yaşlardan beri yaşanan olumsuz çevre koşulları, şiddet, eğitimden yoksunluk, ev-içi sorumluluklar, daha ileri yaşlarda mutsuz evlilikler, ağır ev işleri ve bakım sorumlulukları, dışlanma ve şiddetin farklı türleriyle devam edince, fiziksel sağlığın yanı sıra, ruh sağlığı sorunları, intihar düşüncesi ve girişimleri ortaya çıkıyor. Birinci gruptaki kadınların hemen hemen hepsinin ve ikinci gruptaki bazı kadınların benzer yaşam öyküleri sonucunda ruh sağlıklarının bozulduğunu, güven duygularını yitirdiklerini, hiçbir şeyi kendi başlarına yapamayacak duruma geldiklerini, kendilerini dışlanmış ve aciz gördüklerini, umutlarının ve beklentilerinin kalmadığını söyleyebiliriz. 30 yaşında, eşinden şiddet gören, kendisi de psikolojik sorunları nedeniyle sürekli ilaç alan Mediha hiçbir yere yalnız gidemediğini, endişelendiğini söylüyor. Çaresizliğini,

“Ben garip, hasta, zavallı, yalnız, ilaca mahkum biriyim. Geleceğim yok, allaha dua ediyorum, başka birşeyim yok, mesleğim yok..... Yoksulluğa katlanıyorum, hastalığa katlanamıyorum.”

diye ifade ediyor. 29 yaşında, okuma-yazması olmayan, psikolojik rahatsızlığı olan eşinden şiddet gören Şevkat, Ankara’da sağlık ocağından başka bir yere gitmediğini, kendi çağırılmayacağı için komşulara da gidemediğini söylüyor.

“Çalışmak isterdim..... cesaretim yok, ne bileyim, hiç gitmedim” diyor.

Dayanışma gereksinimi her anlamda en fazla olan bu kesimde, tam tersine aile çevresinden gelen maddi ve manevi destek de oldukça sınırlı. Öte yandan bu kadınların toplumsal yaşama katılma konusundaki yapabilirlikleri büyük ölçüde ellerinden alınmış olduğundan yine de tek yapabildikleri komşularından veya yakınlarından aldıkları sınırlı destek veya kurumsal yardım ile en acil ihtiyaçlarını sağlamak olarak görünüyor. Özellikle de yalnız yaşayan ve çalışamaz durumda olan kadınlar için, yardımla yaşamak olağan bir durum ve varolma stratejisi haline geliyor.

Ailelerinin, akrabaların ve yakın çevrenin kendilerini dışlamasından en çok şikayet eden 1. gruptaki kadınlar genellikle parasızlık nedeniyle evden dışarıya çıkmadan bütün zamanlarını yapabildikleri ölçüde yemek, ev işi ve çocukların bakımı ile geçiriyorlar. Genellikle tek eğlencelerinin televizyonda Türk filmi seyretmek ve acıklı türküler dinlemek olduğunu söylüyorlar. Bu gruptaki kadınlar istedikleri halde, çoğu kez maddi koşulları nedeniyle, kendi deyimleriyle ‘hediyelerlemediklerini’, akrabaların düğünlerine bile gidemediklerini ve iyice yalnızlaştıklarını aktarıyorlar:

“Düğünlerde oynamayı, misafir ağırlamayı, hediyelerlemeyi severim ama yapamıyorum”
(Mediha)

“Bi eğlence bilmeyiz. Kızın okulunun yolunu bile bilmem... Televizyonda Türk filmi olursa bakarız... Müziği kafam kaldırmaz, sinemaya, tiyatroya, konsere hiç gitmedim”.(Şükran)

Bu grupta yer alan kadınların kendilerine bakışları, toplumda ailelerini koydukları yer de onların toplumsal yaşamdan dışlanmışlığının yanı sıra, dünyalarının darlığını ifade ediyor. 1. grupta yer alan kadınların çoğunluğu, kendilerini ‘en altta’, ‘sokakta yatanların ya da dilenenlerin biraz üzerinde’ görüyorlar. Bazılarına göre, yalnızca kocası ölmüş yaşlı kadınlar, yardımla yaşayanlar, kiralarını bile ödeyemeyen, bir ekmek parası bulamayanlar, sakatlar, onlardan daha aşağıda sayılabilirler. Peki, daha üsttekiler kimler? Onlara göre kendilerinden daha iyi bir evde yaşayan ve ara sıra 'mangal yapan' bohçacılar; asgari ücretle yaşayan, ama belli bir güvencesi olanlar; et alabilenler; kocaları işçi ya da memur olanlar, kocaları düzenli bir işe sahip olanlar; bazı yardımları alabilenler, çocuk sayısı ikiyi geçmeyenler... Bunların hepsi kendilerine göre daha üstte idiler. Aslında, tanımlamaya çalıştıkları, onların dünyasında yer alan ve durumu biraz daha iyi olan komşularıydı... Daha da üsttekiler, o dünyanın dışında bir yerlerde idiler. 36 yaşında, Keçiören’in yoksul bir mahallesinde yaşayan Habibe’nin ilköğretimdeki kızı bunu, “Zenginler buradan görükmüyor” diye ifade ediyor, 43 yaşında, ilkokul 2. sınıftan terk Şafak ise “zenginler gökkuşağında, biz çukurda oturuyoruz” ifadesiyle anlatıyordu.

Çoğu kez, asgari maddi koşullardan yoksun olan bu hanelerde kadınlar sadece o günü kurtarmakla meşguldüler; bir sonraki günün planı ile ilgili bir kaygıları yoktu. Civarda oturan ve kendilerine çok benzeyen komşuları ile çok iç içe olan yaşantıları, aralarında en yoksul olanı aç bırakmamaya çalışmaları, ilk bakışta paylaşımcı ilişkilerin olduğu izlenimini yaratsa da biraz daha içlerine girdiğinizde, birbirlerine güven duymadıklarını, birbirlerini sürekli şüpheyle izlediklerini ve kendileri hakkında dedikodu yapılmasından çekindiklerini anlıyordunuz. Aralarında, 'kurumlardan yardım alıp almamak', ' parası olup da bunu saklamak', 'kendini olduğundan yoksul göstermek' gibi konular etrafında dönen çoğu kez gerilimli bir ilişkinin hüküm sürmekte olduğu görülmekteydi... İçlerinden birinin yardım alması sanki yardım dağıtan kuruluşun stokunu azaltıp, diğerlerinin almasını engelleyecekmiş gibi kaymakamlık ya da belediyeden aldıkları yardımları birbirlerinden saklayarak, yanlış hedeflere, yani kendileri gibi olanlara yönelik çatışma alanları üretmekteydiler. Akrabalardan ve yakın çevredeki insanlardan umudun kırılmışlığı, kadınların dilinde

“buraları aç olanı aç öldürek diyorlar, her birimizin çilesi ayrı ayrı, ben aç, öbürü aç, öbürü de aç, birimiz tok değil ki!” (Havva,33) ve

“Rahatlamak için komşulara derdimi açarım. Komşular iyidir, vericidir ama dedikoducudur da. Mahallede herkes kendi halinde, birlikte bir şey yapmayız.” (Solmaz,34) sözleriyle ifade buldu.

İkinci gruptaki kadınların bir kısmını birinci gruptakilere kıyasla daha az kırılğan yapan, yapabilirlikleri açısından ilk gruptakiler kadar yoksunluk yaşamamaları. Şiddetin boyutları ve

sürekliliği açısından yukarıdaki gruptakilere göre daha iyi durumdalar ve /veya en azından aileden veya onun dışındaki çevreden destek görme olanakları daha fazla. Bu gruptaki kadınların bir kısmının hanesine yetersiz de olsa belli düzeyde sürekliliği olan bir gelir girmektedir (eşinden, kendisinden, çocuklarından veya birkaçından birden). Tapusu olmasa bile kira vermeden oturabilecekleri bir gecekonduları vardır, ya da eşin ailesine ait bir gecekonduda veya bir akraba evinde kira ödemediği yaşamaktadırlar. Bu kadınların bir kısmı bir süre için ev-dışında çeşitli işlerde çalıştıkları halde, şu anda sağlık sorunları nedeniyle çalışamaz durumdadırlar. Ancak, yaşam koşullarını iyileştirme yönündeki yapabilirlikleri, çok sayıda ve küçük çocuklarının olması, bakım sorumluluklarının (hasta veya özürlü eş ya da çocuklar) ağır olması, kendilerinin sağlık sorunları veya olumsuz çevre koşulları nedeniyle sınırlı kalmaktadır.

Burada hemen belirtelim ki, erkeklerin eşlerinin çalışmasını onaylaması, ailenin maddi koşulları oldukça kötüye gittiğinde bile kolay olmuyor. Yoksulluk koşullarının artmasına rağmen, karısının evlere temizliğe gitmesine izin vermeyen pek çok eşin bu davranışı, akrabalar ve komşular tarafından da desteklenebiliyor. Bu durum özellikle yapabilirliklerini artırma konusunda potansiyeli olan 2. gruptaki kadınların yaşamlarını değiştirebilmek için motivasyonlarını kıran nedenlerden biri olarak karşımıza çıkıyor. Bu durumdaki kadınlardan lise mezunu Nazan, şöyle aktarıyor yaşadıklarını:

“Polisliği kazandım, zabıtabı kazandım. Abim gelen kağıtları yırttı. Babamın şerefi haysiyeti varmış. Kız kısmı çalışırsa orospu olur dediler. Dövdü büyük abim beni.” (Nazan, 32)

Oysa, daha çok 3. grupta yer alan ve çalışma yaşamına girmeyi başarmış kadınlar, çalışmanın kendilerini geliştirdiğinden ve kendilerine olan güveni artırdığından söz ediyorlar.

“Çalışınca kendine güvenin artıyor, insanlarla karşılaşıyorsun, çalışma mutlu ediyor. Üniversite okumuş gibi oluyorsun” (Fahriye, 47)

İçinde bulunduğu koşulları iyileştirmek isteyen, bu yönde mücadele eden ve başarı kaydetmeye başlamış olan kadınları diğerlerinden ayıran en önemli unsur, onları motive eden, ya da destek sağlayan faktörlerin varlığıdır. Bazı durumlarda bu, zor koşullarda edinilmiş bir yaşam standardını yitirmeme (Sümbül), diğer durumlarda ise çocuklarını (özellikle de kız çocuklarını) okutarak, kendi durumuna düşmemelerini sağlama (Yeter), beceriksiz ya da sorumsuz bir eşin açığını kapatma (İsmet ve Ayşen) ya da çocukluğundaki engeller nedeniyle belirlenmiş yaşam koşullarını kabul etmeyip, kendini geliştirme ve bir başka çevrenin içinde yer almayı başarma isteğidir (Firdevs).

Her durumda bu kadınların çoğunun sosyal ilişki ağları daha güçlü, hareketlilikleri daha fazlaydı ve bazıları da ailelerinin ve yakın çevrelerinin maddi-manevi desteğine sahiptiler.

Bu kategoride yer alan ve yaşamlarını değiştirme gücünü kendilerinde bulan kadınlar, bir taraftan gündelik yaşamın pratik gereksinimlerine yönelik bazı arayışlara girerken, diğer taraftan da ileriye yönelik olarak kendileri ve aileleri için, kimi zaman hayal kurduklarını da kabul ederek, olumlu şeyler düşünmekteydiler. Çocuğunu daha iyi bir okula gönderme, kendisine küçük bir iş kurabilme, 'kıyafet olayına girme', yabancı dil kursuna gitme, yüksek okul bitirip, bir meslek sahibi olma, birkaç gün kendi başına tatil yapıp dinlenme gibi... Bu kadınların bir kısmında doğrudan kendilerine yönelik bazı talepleri de görmek mümkündü. Bunlardan biri olan 29 yaşında ve lise mezunu olan Cevriye, iyi bir yaşamın anlamının kendisi için de bir şeyler yapmak olduğunu vurgulamış, 29 yaşında ve ilkokul mezunu Fidan,

"annem bir gün bile kendisi için yaşamamış, hep babamın ve çocuklarının peşinde" diyerek annesinin hep babasına tabi olmasını eleştirmişti. Kendisi kesinlikle böyle olmamak için çaba gösteriyordu.

5. YAŞAM STRATEJİLERİ: NE YAPIYORLAR? NASIL YAPIYORLAR?

Görüştiğimiz kadınlardan özellikle birinci ve ikinci grupta yer alanların acil ihtiyaçları daha çok temel gereksinimleri karşılamaya yönelik yiyecek, yakacak ve barınma idi. Bu nedenle de temel gereksinimlerine sağlamaya yönelik faaliyetlere, gelir artırıcı faaliyetlere giriştikleri ve kurumsal destekten yararlanmaya çalıştıkları izlenmiştir. Kadınlar daha çok ailenin pratik gereksinimlerini sağlamak, bunları ucuza ya da hiç para vermeden elde etmek ya da tüketimi düşürmek için çok çeşitli biçimler bulmaktaydılar. Pratik ihtiyaçlar için başvurulan yollardan bir kısmı da gelirin artırılmasına yönelik çalışma ve üretime yönelik faaliyetlerdi. Öte yandan, pratik gereksinimlerden hareketle girişilen istihdama ve üretime yönelik faaliyetler, kadınları evlerinin dışında, yeni ilişki ağları içine sokarken, kendilerine güvenlerinin artmasına ve aile içindeki konumlarının farklılaşmasına neden olarak stratejik değişikliklerin önünü de açabiliyordu.

5.1. TEMEL GEREKSİNİMLERİN SAĞLANMASINA YÖNELİK FAALİYETLER

Kadınlar arasında, yoksullukla baş edebilmek, temel gereksinimlerini karşılayabilmek üzere gerçekleştirilen faaliyetleri gözden geçirdiğimizde sıklıkla şu kategoriler ile karşılaştık:

Beslenmeye yönelik: Pazardan artık sebze ve meyveleri toplamak, bayat ekmek almak, evde ekmek yapmak, et almamak veya çok nadir olarak 1 milyon liralık kıyma alıp, birkaç yemekte kullanmak, bakkaldan veresiye almak, yiyecek yardımı veren kurumlara başvurmak, bazı ürünleri evde üretmek (tarhana, sebze konservesi gibi).

Barınma, ısınmaya yönelik: Yıkık evlerden tuğla ve diğer malzemeleri toplayarak ev yapmak, yakacak yardımı veren kurumlara başvurmak, kaçak elektrik kullanmak, evin kirasını geciktirerek ödemek, ödenemeyen kirayı aynı, örneğin belediyenin verdiği, yakacak ile ödemek, elektrik ve suyu az kullanmak.

Sağlığa yönelik: Başkalarının yeşil kartını kullanmak, kişisel ilişkiler veya televizyon programlarından, edinilen bilgi ile ücretsiz doktor kontrolü ve tedavi sağlamaya çalışmak; bazı kuruluşlardan sağlık sorunlarıyla ilgili bilgi almaya çalışmak ya da sorunu, belli bir sınıra dayanana dek ertelemek, yani yok saymak.

Eğitim: Çocuklarının okul giysilerini ve kitaplarını başkalarının yardımıyla sağlamaya çalışmak, burs veren çeşitli kurumlara başvurmak.

Diğer: Bir yere gitmek gerektiğinde uzun mesafeleri yürümek, giyim için başkalarının eskilerini kullanmak, ya da taksitle veren mağazalardan veya pazardan her ay bir aile ferdinin ihtiyacını gidermek, günlere, geleneksel kutlama ve düğünlere katılmamak, komşu ziyaretlerini azaltmak.

5.2. GELİR GETİRİCİ FAALİYETLER

Görüştüğümüz kadınların bir bölümü, özellikle de ikinci ve üçüncü grupta yer alanlar çeşitli gelir arttırıcı faaliyetlere yönelmişlerdi. Sıklıkla rastlanan gelir arttırıcı faaliyetleri şöyle sıralayabiliriz:

- Ev-içi hizmetlerde (temizlik işleri, çocuk ya da yaşlı bakımı gibi) sürekli veya ara sıra çalışma. Çocukları küçük olanlar bu tür bir işte çalışmamakta, ancak arada civardaki apartmanlarda merdiven silmekte, ya da okullarda temizlik ve cam silme gibi işler yapmaktaydılar.
- Dantel, el işi, çorap, turistlere yönelik çeşitli eşyalar üretip satma (Bunu sipariş üzerine belli bir süreklilikte yapan az sayıda kadın kendi açılarından anlamlı bir gelir elde edebilmekte; bu koşullarda çalışmayanların ise ürün satışları tesadüflere kaldığı için düzenli bir gelir sağlanamamaktadır.)
- İnek-koyun-tavuk gibi hayvan yetiştirme
- Halı yıkama
- Pazarda bazlama, gözleme satma
- Evleri dolaşıp bazı şeyler (kalem vb) satma
- Para karşılığı fal bakma
- Mahalledeki esnafa yardım etme

Bunların çoğu kişisel düzeyde girişimler olup, kadınların bir araya gelerek gerçekleştirdikleri, ya da birbirlerine destek oldukları faaliyetlere rastlanmamıştır (Bazı kadın kuruluşlarının kermeslerinde ya da kadın projeleri kanalıyla kurulan pazar yerlerinde yapılan satışların dışında).

5.3. KURUMSAL DESTEKTEN YARARLANMA

Yukarıda saydığımız nedenlerle gelir getirici faaliyetlere yönelemeyen kadınlar (ki bunların önemli bir kısmı birinci ve ikinci gruptadır) kurumlardan destek almaya yöneliyorlar, başarabildikleri ve belli bir süreklilikte yardım aldıkları koşulda da çoğu kez bu kurumların mahkumu oluyorlar. Görüştüğümüz kadınlar, yardım aldıkları kuruluşlar arasında daha çok Büyük Şehir Belediyesinin giyecek, yiyecek, yakacak, eğitim bursu, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları'nın gıda, yakacak, nakit para, ulaşım ve sağlık yardımı (esas olarak da yeşil kart sahiplerinin ilaç reçetelerinin ödenmesi), SHÇEK kanalıyla yapılan yardımlar ve belli dönemlerde yardımsever kişi ve gönüllü kuruluşların verdiği giyecek, eğitim ve gıda yardımlarından söz etmişlerdir.

Yardım konusu, yardım kuruluşlarının nitelikleri, avantaj ve dezavantajları, yeterli sayıda olup olmamaları, işleyiş mekanizmaları gibi konuları da içerir biçimde bir başka araştırmanın konusu yapılabilir. Bizim için önemli olan ise yardımların kadınlar açısından taşıdığı anlamdır.

Araştırma sırasında bu konuda yaptığımız bazı gözlemler, yardımların bazı alışkanlıklar yarattığını, iş olanaklarının sınırlı olduğu koşullarda her hangi bir kuruluştan yardım sağlamanın önemli bir alternatif haline geldiğini ortaya koymuştur. Öte yandan, yaşamını sürdürebilmek için başkalarının yapacağı yardıma bağımlı olma, bir taraftan da dışlanma ve acizlik duygularını körüklemektedir. Yardım alabilmek için olanakları öğrenmeye çalışan, gerekli dokümanları, başvuru belgelerini hazırlayan ve yardım verilen kuruluşlarda kuyruklarda bekleyenlerin çoğunluğunu da kadınların oluşturduğu gözlenmiştir. Eğitimi yetersiz, kurumlarla ve dış dünya ile ilişkileri çok sınırlı olan kadınları, yardım kurumlarının talep ettiği evrakı tamamlama süreci büyük

sıkıntıya sokmakla birlikte, yardım almanın gitgide kadın işi olarak, yani kadının geleneksel rolünün devamı gibi görülmesi söz konusudur. Bir yardım kurumu çalışanının bize aktardıkları da bu çerçevede anlam kazanmaktadır. Onun anlattıklarına göre, erkekler kahvede oturup, kimin karısının ne kadar yardım aldığını sohbet konusu yapmakta, sonra da evde eşlerine "onun karısı neler almış, sen beceremedin" diye eleştiride bulunma hakkını kendilerinde görmektedirler.

6. SONUÇ: HANGİ KADINLAR, NASIL DESTEKLENEBİLİR?

Amacımızı açıklarken de belirttiğimiz gibi bu araştırmaya başlarken hedefimiz, kadınların yoksulluğu nasıl yaşadıklarını daha iyi anlamanın yanı sıra, neler yapılabilir konusuna da yanıt aramaktı. Yoksulluğu çok boyutlu, dinamik bir süreç olarak ele almamız, yapabilirlikler ve onlardan yoksun olmanın kadınlar arasında hangi açıdan farklılıklar yarattığını daha iyi anlamamıza yol açtı. Bu süreç içinde yoksul kadınları, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin olanaklarını ve özgürlüklerini sınırladığı koşullarda, sahip oldukları varlıkları (ne denli yetersiz olursa olsun) harekete geçirmeye çalışan aktörler olarak ele aldık. Bu ele alış tarzı, bir taraftan onların çeşitli yapabilirlikler açısından olanaksızlıklarını iktidar ilişkileri çerçevesinde ortaya koyarken, nelere sahip olduklarını ve ellerindeki insani ve sosyal varlıkları harekete geçirmek için neler yaptıklarını da görmemize yaradı.

İlk bakışta, maddi koşulları açısından birbirine çok benzer gibi gözüken kadınların özellikle bazı yapabilirlikleri ve onları harekete geçirme gücü açısından farklı yerlerde durduklarını gördük. Bu da bize, yoksul kadınlar arasında gerçekleştirilecek destek, ya da güçlenme programlarının önceliklerinin kadınların bu farklılıkları gözetilerek gerçekleştirilmesi yönünde ip uçları verdi. Örneğin, bedensel bütünlüğe sahip olmayan, yaşamı şiddetin çeşitli biçimlerine maruz kalarak geçmiş, halen de aynı biçimde yaşayan ve ruh sağlığı bozulmuş bir kadına bu alanda bir destek sağlamadan, onu istihdama yöneltecek bir eğitim verebilir miyiz? Ya da, uzun yol şoförü olan ve çoğu kez kent dışında bir eşi, bakılacak iki özürülü çocuğu ve akrabalarından hiçbir aile desteği olmayan kadının hangi açıdan güçlenmesine destek olunabilir?

Örnekleri artırmaya gerek yok. Bütün bunlar bize kadın yoksulluğuna karşı mücadelede geliştirilecek program ve projelerde kadınların toplumsal cinsiyet rollerinden ötürü yaşadıkları yoksunlukların yanı sıra onların kendi aralarındaki farklılıkları da göz ardı etmeyen, acil ihtiyaca dayalı öncelikler saptayabilmenin gerekliliğini bir kez daha hatırlatıyor. İhtiyaçların çok boyutlu olacağından hareketle de farklı alanlarda çalışan sivil toplum kuruluşlarının programlarını ortak oluşturacak kadar işbirliği içine girmesini düşünebiliriz. Ancak, sivil toplum kuruluşlarının sınırlı olanaklarıyla her alanda destek sağlaması mümkün olmayacağı için kamu kuruluşlarının da devreye girmesi ve makro düzeydeki politikalarında toplumsal cinsiyeti dikkate alan bakış açısını benimsemeleri gerekecektir. Eğitim, sağlık, barınma, çevre, istihdam, tüm alanlardaki politika ve programlarda toplumsal cinsiyete dayalı planlamanın yapılması, diğer mikro ve bölgesel çalışmalarda verimi arttıracaktır. Yardım programlarının da bu çerçevede bir kez daha gözden geçirilirken, yoksullukla baş etmek açısından tüm ailenin sorumluluğunun kadına bırakılması ve kadınlara bunu gerçekleştirecek bir araç gibi yaklaşılması, hele başka destek mekanizmalarının olmadığı koşulda kendi başına güçlendirici olamaz.

Aynı şekilde, kadınlara işe yönelik eğitimler verip, onların evin dışında çalışmasını kolaylaştırıcı önlemlerin yanı sıra evdeki saygınlıklarını arttırıcı, kendilerine ve birbirlerine güvenmelerine yol açan ve başkalarıyla iletişim açısından güçlendiren çeşitli eğitim programlarına katılabilmeleri de önem taşımaktadır. Ancak, bu programlarda yer alan kadınların kişisel gücünün ve kendine olan güveninin bir çırpıda gelişmesi ve toplumsal bir güce dönüşümü de beklenemez. Bunun için çok başka olanaklar da gerekebilir. Bu konuda da kadınlara, kendi ihtiyaçlarından

çıkarak, kendi koşullarına en uygun biçimde başka kadınlarla dayanışma içinde belli örgütlenme deneyimleri içine girmeleri yönünde destek verilmesi önem taşıyor.

Notlar:

¹Yoksullukla ilgili yaklaşımlar konusunda Şenses (2001), “Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk” ve Türkiye’de yapılan yoksulluk çalışmalarının bir özeti için de Kalaycıoğlu, Tılıç (2002) “Yapısal Uyum Programlarıyla Ortaya Çıkan Yoksullukla Başetme Biçimleri” adlı çalışmalara bakılabilir.

² Bazı görüşmelerimize katılan İrem Çağlar, Gözde Baç ve Ayşe Laçin’e, kasetlerin çözümlemelerinde yardımcı olan Çiğdem Esin, Gülçin Çetin, Esin Duygun, Ebru Şenesen ve Ceren Topgül’e teşekkür ederiz.

³ Kadın İçin Yasal Okur- Yazarlık Programı

BİBLİYOGRAFYA

Alcock P., (1997), “**Understanding Poverty**”, Macmillan Press Ltd., London.

Ayata S., (2002), 6-9 Temmuz 2002 **Milliyet**.

Bauman, Zygmunt, (1999), “**Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar**”, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Bridge: Development and Gender (2001), “**Briefing paper on the ‘feminisation of poverty’**, Report No:59, prepared by BRIDGE for the Swedish International Development Cooperation Agency (SIDA)

Buğra A., Keyder Ç., (2002), “ **Yeni Yoksulluk ve Değişen Sosyal Politikalar**”, 22.10.2002 tarihinde www.bianet.org

Çağatay N. (1998)” **Gender and Poverty**” içinde UNDP Social Development and Poverty Elimination Division Working Paper (5).

Dansuk E., (1997), “**Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-ekonomik Yapılarla İlişkisi**”, DPT Yayını, Ankara.

Dumanlı R., (1996), “**Yoksulluk ve Türkiye’deki Boyutları**”, DPT Uzmanlık Tezi, DPT Yayını, Ankara.

DPT, (2001), “**Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele**”, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu, DPT Yayını, Ankara.

Ecevit Y., Erman T., Kalaycıoğlu S., Rittersberg-Tılıç, H., (1999), “**Migrant Women’s Participation in the Labour Force in Urban Turkey**”, unpublished report, prepared for World Bank.

Erdoğan G. (1997), “**Türkiye’de Bölge Ayrımında Yoksulluk Sınırı**”, DİE Uzmanlık Tezi, DİE Yayını, Ankara.

Erdoğan N, (2002)“**Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**”, Demokrasi Kitaplığı.

Grinspun Alejandro (edited) (2001), “**Choices for the Poor: Lessons from National Poverty Strategies**”, United Nations of Development.

- Güvenç M, (2002), “**Ankara’da Statü/Köken Farklılaşması. 1990 Sayım Örneklemeleri Üzerinde Blok Model Çözümlenmeleri**”, içinde “Tarih İçinde Ankara II”, ODTÜ Mimarlık Fakültesi (s. 17-34).
- Işık O, Pınarcıoğlu M. M. (2002), “**Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği**”, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, Tılıç (2002), “Yapısal Uyum Programlarıyla Ortaya Çıkan Yoksullukla Başetme Stratejileri, **7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi**, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Moser, Caroline O.N. (1996), “**Confronting Crisis- a Summary of Household Responses to Poverty and Vulnerability in Four Poor Urban Communities**”,.: The World Bank, Washington D. C.
- Narayan D (2000), “**Voices of the Poor: Can Anyone Hear Us?**”,Oxford University Press for the World Bank, New York.
- Narayan D, Petesch P, (edited) (2002) “**Voices of the Poor from Many Lands**”, World Bank and Oxford University Copublication, NY.
- Nussbaum M.C. (2003), “**Capabilities as Fundamental Entitlements: Sen and Social Justice**” in *Feminist Economics*, 9 (2-3), p.33-60.
- ODTÜ Mimarlık Fakültesi (2000), “**Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri Ankara Örneği**”, ODTÜ Kentsel Planlama ve Yerel Yönetimler Ana Bilim Dalı 1999 Yılı Stüdyo Çalışması, sayfa 112-152.
- Özdek Y. (editör) (2002), “**Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**”, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, TODAİE Yayın No.311, Ankara.
- Robeyns I. (2003), “Sen’s Capability Approach and Gender Inequality: Selecting Relevant Capabilities” in *Feminist Economics*, 9 (2-3), p.61-92
- Robeyns I. (2001 a), “**Understanding Sen’s Capability Approach**” discussion paper 00-30, Center for Economic Studies, University of Leuven.
- Robeyns I. (2001 b), “**Sen’s Capability Approach and Feminist Concerns**” submitted to a book with selected papers from the conference on Sen’s capability approach, St.Edmundscollege, June 5-7, 2001.
- Saith R., (2001), “**Capabilities: The Concept and its Operations**”, Working Paper Number 66, Queen Elizabeth House, University of Oxford.
- Sen A. (1997), “Space, Capability and Inequality” in **On Economic Inequality**, Clarendon Press, Oxford.
- Sen A. (1992),“**Inequality Reexamined**”, Russell Sage Foundation, New York.
- Sen A. (1985), “**The Standard of Living**”, Cambridge University Press, New York.

Sen A (1998), **Autobiography**, from “Les Prix Nobel” , http://nobelprize.org/nobel-prizes/economics/laureates/1998/sen_autobio.htm

Şenol-Cantek F (2001), “**Ev Kadınları ve Yoksulluk**” içinde Yoksulluk ve Yoksunluk, Toplum ve Bilim Sayı:89, Birikim Yayınları.

Şenses F. (2001), “**Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**”, İletişim Yayınları, İstanbul.

TİHV, İHD (2003), “**Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı 2002 Bildirileri- 15-17 Kasım 2002**”, Buluş Matbaası, Ankara.

Wedel H.,(2001), “**Siyaset ve Cinsiyet**”, Metis Kadın Araştırmaları, İstanbul.

EKLER

Ek 1.

No	İsim	İlçe	Yaş	Medeni durum	Eğitim	Çocuk sayısı	Hh büyüklüğü	Sosyal güvenlik	Ev sahipliği	İş durumu	Eşinin iş durumu
1	Fahriye	Mamak	47	Evli	İlkokul mezunu	3	4	SSK	Kendinin ya da eşinin	Ev temizliği (düzenli)	Emekli
2	Gülsüm	Mamak	28	Evli	İlkokul mezunu	2	6	SSK	Kendinin ya da eşinin		Temizlik işçisi
3	Fidan	Mamak	29	Evli	İlkokul mezunu	1	3	Bağ-kur	Kayınpederin		Esnaf
4	Sevgi	Mamak	33	Evli	İlkokul mezunu	2	4	Emekli Sandığı	Kendinin ya da eşinin		Emekli
5	Türkü	Mamak	33	Evli	Ortaokul mezunu	2	4	SSK	Kira	Ev temizliği (düzensiz)	Temizlik işçisi
6	Cevriye	Mamak	29	Evli	Lise mezunu	1	3	SSK	Kira		Şoför
7	Aysel	Mamak	34	Evli	Lise mezunu	1	3	Bağ-kur	Annesinin		Esnaf
8	Fatoş	Mamak	35	Evli	İlkokul mezunu	3	5	Yeşil Kart	Kira		Seyyar satıcı
9	Bedriye	Altındağ	55	Evli	Okur yazar değil	1	2	Yeşil Kart	Kira		Hapiste
10	Nazan	Altındağ	32	Evli	Lise mezunu	3	5	Yeşil Kart	Kendinin ya da eşinin	Ev temizliği (düzensiz)	Şirkette şoför
11	Ülker	Altındağ	43	Evli	İlkokul mezunu	2	4	Yeşil Kart	Kira	Ev temizliği (düzensiz)	Taksi şoförü
12	Zümrüt	Y.Mah	44	Evli	Okur yazar değil	2	4	Yeşil Kart	Kira	Bazlama satışı (düzenli)	İşçi
13	Şevkat	Altındağ	29	Evli	Okur yazar değil	2	4	SSK	Kira		Temizlik işçisi
14	Hatice	Altındağ	58	Eşi ölmüş	Okur yazar değil	2	2	Yeşil Kart	Kira		-
15	Solmaz	Mamak	38	Evli	İlkokul mezunu	3	5	SSK	Kayınpederin	Halı yıkama (düzensiz)	Temizlik işçisi
16	Havva	Altındağ	33	Evli	Ortaokul mezunu	4	6	Yeşil Kart	Kira		İşsiz
17	Düriye	Altındağ	52	Eşi ölmüş	Okur yazar değil	1	2	Yok	Kendinin ya da eşinin		-
18	Feryal	Altındağ	35	Evli	Okur yazar değil	3	5	Yeşil Kart	Kayınpederin		İşsiz
19	Döndü	Altındağ	42	Evli	İlkokul 3'den terk	4	8	SSK	Kendinin ya da eşinin		Manav
20	Ayşen	Y.Mah	39	Ayrı	İlkokul mezunu	2	3	Emekli Sandığı	Kira	Ev temizliği (düzenli)	Öğretmen

Ek 1 (DEVAM)

No	İsim	İlçe	Yaş	Medeni durum	Eğitim	Çocuk sayısı	Hh büyüklüğü	Sosyal güvenlik	Ev sahipliği	İş durumu	Eşinin iş durumu
21	Kadriye	Mamak	28	Evli	Ortaokul mezunu	2	4	SSK	Kayınpederin	Ev temizliği (düzensiz)	İşçi
22	İsmet	Y.Mah	43	Ayrı	İlkokul mezunu	3	3	Yok	Kira	Ev temizliği (düzenli)	Garson
23	Mukaddes	Mamak	37	Boşanmış	Okur yazar değil	4	5	Yok	Kira		Boşanmış
24	Nevin	Altındağ	33	Boşanmış	İlkokul 4'den terk	1	3	Yeşil Kart	Kira		Boşanmış
25	Şükran	Altındağ	33	Evli	Okur yazar	5	7	Yeşil Kart	Kira		Hapiste
26	Satı	Mamak	40	Boşanmış	İlkokul mezunu	2	3	Yeşil Kart	Kira		Boşanmış
27	Sümbül	Mamak	43	Boşanmış	Okur yazar	3	2	Bag-kur	Own		Boşanmış
28	Şafak	Balgat	43	Evli	İlkokul 2''den terk	5	9	Yeşil Kart	Kira		Emekli
29	Remziye	Mamak	31	Evli	İlkokul 4''den terk	3	5	Yeşil Kart	Kayınpederin	Ev temizliği (düzenli)	Çöp topluyor
30	Firdevs	Kızılay	42	Boşanmış	Lise mezunu	1	2	SSK	Kapıcılık karşılığı	Kapıcı (düzenli)	Boşanmış
31	Emel	Keçiören	45	Boşanmış	İlkokul mezunu	3	4	Yeşil Kart	Kardeşinin		Boşanmış
32	Emine	Keçiören	58	Eşi ölmüş	Okur yazar değil	5	4	Yeşil Kart	Kira		-
33	Yeter	Keçiören	32	Evli	İlkokul mezunu	2	4	Yeşil Kart	Kendinin ya da eşinin	İnek besliyor (düzenli)	Çöp topluyor
34	Şenay	Keçiören	30	Evli	Okur yazar değil	5	7	Yeşil Kart	Kendinin ya da eşinin		İşsiz
35	Habibe	Keçiören	36	Evli	İlkokul 3''den terk	3	5	SSK	Kendinin ya da eşinin		Garson
36	Mediha	Keçiören	30	Evli	İlkokul mezunu	1	3	SSK	Kira		İşçi
37	Kafiye	Altındağ	45	Evli	İlkokul 4''den terk	4	6	Yeşil Kart	Kira	Oya, dantel satışı (düzensiz)	Seyyar satıcı
38	Münire	Altındağ	22	Evli	İlkokul mezunu	2	4	Yeşil Kart	Kira	Oya, dantel satışı (düzensiz)	İşçi
39	Rezzan	Altındağ	37	Evli	İlkokul mezunu	8	8	Yeşil Kart	Kira	Hasta bakımı (düzenli)	Seyyar satıcı
40	Muazzez	Altındağ	40	Evli	İlkokul mezunu	3	2	Yeşil Kart	Kira		Çöp topluyor

Ek 2:**1. Bedensel bütünlüğün korunması (şiddet, dışlanma ve baskının çocukluk döneminden itibaren devam etmesi)*****Evlilik öncesi****1.grup:* Gülsüm, Bedriye, Hatice, Mukaddes*2.grup:* Münire, Nazan, Ülker*3.grup:* Firdevs, Remziye***Evlilik sırasında****1.grup :* Gülsüm, Şevkat, Hatice, Havva, Mukaddes, Nevin, Mediha, Şükran,*2.grup:* Aysel, Solmaz, Dursun, Kadriye, Şafak, Şenay, Türkü, Nazan, Ülker, Yeter,*3.grup:* Firdevs

2. Eğitim ve eğitim eksikliği nedeniyle yaşanan yoksunluklar

1.grup: Gülsüm, Bedriye, Şevkat, Hatice, Mukaddes, Nevin, Emel, Mediha, Feride, Şükran

2.grup: Solmaz, Fatoş, Yeter, Düriye, Şafak, Emine, Şenay, Kafiye, Münire, Döndü, Fidan, Sevgi, Nazan, Ülker

3.grup: İsmet, Ayşen, Remziye

3. Erken evlilik ve eşler arasında iletişimsizlik

1.grup: Hatice, Mukaddes

2.grup: Yeter, Şengül, Ülker

3.grup:-

4. Mutsuz evlilik

1.grup: Gülsüm, Şevkat, Havva, Mediha.

2.grup: Yeter, Şafak, Aysel, Nazan, Ülker

3.grup: Ayşen, İsmet

5. Ev içi bakım sorumlulukları (çocukluktan itibaren)Çocukluk döneminde

1.grup: Bedriye, Şevkat, Nevin, Emel

2.grup: -

3.grup: -

Evlilik döneminde

1.grup: Şafak, Şengül,

2.grup: Fatoş, Muazzez, Yeter, Sevgi, Nazan, Zümrüt

3.grup: -

6. Çocuk sayısının fazla olmasının etkisi

1.grup: Havva, Mukaddes, Şükran, Mediha,

2.grup: Muazzez, Şafak, Şengül, Kafiye

3.grup: -

7. Fiziksel ve/ya ruh sağlığı ile ilgili sorunlar

1.grup: Nevin (fiziksel/ruhsal), Gülsüm (ruhsal), Mukaddes (ruhsal), Şevkat (ruhsal), Emel (fiziksel), Mediha (ruhsal),

2.grup: Fatoş (fiziksel), Aysel (ruhsal), Kadriye (fiziksel)

3.grup: Cevriye (fiziksel)

8. Kadının çeşitli nedenlerle yalnız yaşaması (eşin ölümü, hapiste olması vb.)

1.grup: Bedriye, Şerife, Hatice, Fadime, Mukaddes, Nevin, Emel

2.grup: Düriye

3.grup: Ayşen, İsmet.

9. Olumsuz çevre koşullarında yaşam

1.grup: Mediha, Mukaddes, Nevin, Havva, Şükran.

2.grup: Yeter, Şengül, Nazan, Ülker, Münire.

3.grup: Remziye

SUMMARY

HOW WOMEN EXPERIENCE AND CAPE WITH POVERTY: CAPABILITIES AND FUNCTIONINGS

The authors of this paper were inspired by Amartya Sen's *capability approach* while they were studying the life stories of women from lower social and economic status groups in order to understand their perception of poverty, their experiences and living strategies. The aim was to understand the inequalities regarding basic capabilities and functionings as well as to sketch the similarities and differences among women living in poverty also by addressing factors other than income and consumption. Data was collected through depth-interviews with 40 women from lower income groups in Ankara. Observations in women's homes and surroundings as well as information collected from different organizations of poverty alleviation and empowerment provided the necessary background material.

The list of capabilities proposed by Ingrid Robeyns was used as the main frame of reference while analyzing the life stories of women and trying to depict the most important inequalities which made them poor or poorer. The analysis made it possible to group women into three general categories in terms of their experiences with poverty and their living strategies. The study reflected the role of informal networks and the processes of change in traditional roles. The results also give useful hints to organizations and activists working with poor women.